

Veje til strategisk kontrol over Danmark

TYSKE PLANER FOR ET PRÆVENTIVT ANGREB 1916-1918

AF

CHRISTIAN PAULIN

Den tyske angrebsplanlægning mod Danmark under Første Verdenskrig er i den brede danske historieforskning kun blevet overfladisk berørt.¹ Emnet er i reglen blevet beskrevet ud fra et dansk fokus; dvs. at risikoen for tysk angreb kun var til stede, såfremt Danmark allierede sig med Tysklands fjender og dermed udgjorde en trussel mod Tyskland.² At Tyskland selv var strategisk interesseret i Danmark og derfor i krigens sidste fase planlagde et uprovokeret præventivt angreb på landet, er ikke behandlet i de brede fremstillinger. Den fremherskende diskurs har været, at den alvorligste trussel mod Danmark opstod i forbindelse med minekrisen i august 1914 – hvor Tyskland i modsætning til senere i krigen ikke havde nogen planer om at iværksætte et angreb mod Danmark.

Forskningen om den tyske angrebsplanlægning mod Danmark hviler på værker fra 1970'erne af Carl-Axel Gemzell og Viggo Sjøqvist. Sidstnævntes biografi over Erik Scavenius danner således grundlaget for Bo Lidegaards fjerde bind af *Dansk udenrigspolitikks historie*.³ Planerne er også nævnt og sammenfattet i Patrick Salmons oversigtsværk *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940* samt meget kortfattet i en oversigtsartikel af Carsten Due-Nielsen fra 1985.⁴

1 Denne artikel bygger på studier under Center for Militærhistories forsknings- og bogprojekt: »Hvad skulle det Nytte? Dansk Forsvar under 1909-ordningen«. Forfatteren retter en stor tak til brigadegeneral (pens.) og cand.phil. Michael H. Clemmesen, som ansporede mig til at skrive om emnet, samt til professor Gunner Lind for værdifuld sparring. Artiklen udgør et af hovedafsnittene i min specialeafhandling fra Københavns Universitet (2009): *Danmark og de nordlige neutrale lande i tysk strategisk tænkning under Første Verdenskrig – Et komparativt studie af tyske angrebsplaner mod Danmark, Norge og Holland 1916-1918*.

2 Niels Finn Christiansen: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 12, København 1990, p. 201; Karl Christian Lammers m.fl.: *Gyldendals Danmarkshistorie*, bd. 7, København 1988, p. 86.

3 Bo Lidegaard: *Overleveren. Dansk udenrigspolitikks historie*, bd. 4, København 2003.

4 Patrick Salmon: *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, Cambridge 1997;

Sjøqvist har i sin biografi behandlet emnet i et kapitel med titlen *Truslen mod Danmarks eksistens*.⁵ Her beskriver han på baggrund af arkivmateriale fra det tyske udenrigsministerium, *Auswärtiges Amt*, forhandlingerne mellem Rantzau og Scavenius. Sjøqvist har dog ikke inddraget den kejserlige tyske marines arkivmateriale omhandlende angrebsplanerne mod Danmark, som rigsarkivar Johan Hvidtfeldt hentede hjem til Rigsarkivet fra Tyskland i 1960'erne. Hele forløbet er stærkt personcentreret bygget op omkring Rantzau og Scavenius, medens alle andre aktører er ladet i baggrunden. Sjøqvist har for så vidt de vigtigste pointer med om det planlagte angreb, men går på grund af den biografiske form ikke i detaljer, da det overordnede formål er en karakteristik af Scavenius. Truslen mod Danmark var ifølge Sjøqvist størst i sommeren 1917, hvor Tyskland overvejede et angreb mod Danmark og Norge. Endelig konkluderer han, at angrebet på Danmark udeblev pga. den engelske flådes passivitet i de danske farvande.

Carl-Axel Gemzell har i politologisk form skrevet en organisationsanalyse af den tyske flåde med angrebsplanlægningen mod de skandinaviske lande som case.⁶ Han har benyttet sig af et omfattende arkivmateriale fra den kejserlige tyske marine samt adskillige ledende admiralers privatarkiver. Gemzells hovedfokus er konfliktorienteret, og han ser angrebsplanlægningen som en del eller et resultat af en magtkamp mellem flåden, hæren og civiladministrationen. Værkets hovedtese er, at nye ideer er midler i magtkampen mellem aktører, bureaukratier, stater og klasser, og at deres fremkomst og udvikling styres af indre og ydre konjunkturer.⁷ Dette større formål medvirker, sammen med det forhold, at værket spænder over en lang periode fra 1880'erne til 1940, til, at planlægningen mod Danmark er relativt kort beskrevet og således uden detaljer. Gemzell har dog til forskel fra Sjøqvist stor fokus på de geostrategiske aspekter i angrebsplanlægningen, men har omvendt nedprioriteret civiladministrationen og *Auswärtiges Amts* rolle.

Et centralt element i denne analyse af truslen mod Danmark er en undersøgelse af de faktorer, som virkede begrænsende på angrebsplanlægningen. Hvilken rolle spillede Danmark i Tysklands geostrategiske

Carsten Due-Nielsen: »Denmark and the First World War«, i *Scandinavian Journal of History*, bd. 10 (1985), p. 1-18.

5 Viggo Sjøqvist: *Erik Scavenius, Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige, Statsminister 1942-1945*, bd.1 (1877-1920), København 1973. Alle følgende henvisninger til værket vedrører bind 1.

6 Carl-Axel Gemzell: *Organization, Conflict, and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning, 1888-1940*, Stockholm 1973.

7 Se Ib Damgaard Petersens anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*, 1977:1, p. 244-249.

overvejelser? I hvilket omfang var forløbet bestemt af magtbalancen mellem de krigsførende og dermed den generelle udvikling i krigen? Endelig er der spørgsmålet om de enkelte aktørers rolle i forløbet. I undersøgelsen af disse spørgsmål vil det fremgå, at de kan besvares på forskellige analyseniveauer. En central pointe er, at medens det systemiske makroniveau godt på almen vis kan forklare, hvorfor de neutrale lande ikke blev angrebet af Tyskland under krigen, vil en analyse på aktørniveau væsentlig kunne udvide vores forståelse heraf.

I det følgende gives en samlet selvstændig behandling af forløbet set primært fra den tyske side, byggende på arkivmateriale, der ikke tidligere er blevet systematisk udnyttet.⁸ Der er lagt op til en revidering af den tyske trussel mod Danmark under den Første Verdenskrig. Angrebsplanerne mod Danmark under Første Verdenskrig var særdeles seriøse, og efterhånden som krigen skred frem, blev de mere og mere geografisk ambitiøse. Samtidig påvises, at den danske radikale regerings neutralitetspolitik i visse tilfælde var dikteret direkte fra Berlin, hvilket medførte så vidtgående indrømmelser, at Danmark i krigens sidste halvdel de facto var under tysk kontrol. En anden opdagelse er, at de tyske militære planlæggere havde stor respekt for Københavns befæstning; dens afskrækkende virkning fik den tyske flåde til helt at opgive tanken om et direkte angreb på hovedstaden.

Artiklen er inddelt i fem afsnit. Først skitseres selve operationsplanen. Dernæst følger to afsnit, som behandler den rivalisering og uenighed om strategi, som opstod mellem de tre grene i det tyske bureaukrati der var impliceret i planlægningen: flåden, hæren og Udenrigsministeriet. Dermed når vi i artiklens sidste tredjedel frem til det brud, der skete i den tyske flådestrategi og planlægningen mod Danmark omkring 1917-18, som førte til den reviderede offensive plan. Afslutningsvis vil årsagerne til, at angrebet ikke fandt sted, blive analyseret.

Danmark i stormagternes krigsplanlægning før krigsudbruddet – 1880-1914

Danmarks placering som portvagt til Østersøen havde i århundreder været en økonomisk og sikkerhedspolitisk ressource for landet. Men kontrollen over de danske bæltter var også af betydning for stormagterne. Danmarks transformation fra relativt betydelig magt til småstat i det 18. og 19. århundrede havde gjort denne geografiske realitet til en risikofaktor.

⁸ Skal man have den fulde historie om planlægningen, er det tyske udenrigsministeriums arkiv og den kejserlige marines arkiv begge relevante. Sjøqvist og Gemzell har hver haft fokus på én af de to arkivgrupper.

I 1890'erne begyndte Tyskland og England at betragte hinanden som fjender, hvilket mere end noget andet gjorde Danmarks sikkerhedspolitiske situation usikker. Den tyske flådeplanlægning op til Første Verdenskrig var centreret om en krig mod Storbritannien. I en sådan krig betragtede tyskerne sin lille nordlige nabo som et muligt usikkerhedsmoment. Der var dog langtfra enighed internt blandt tyske beslutningstagere om, hvordan 'det danske spørgsmål' skulle håndteres. Flåden anså Danmark som en geografisk ressource, hæren så landet som et potentielt problem, mens det tyske udenrigsministerium grundlæggende var imod neutralitetskrænkelser.⁹

De første planer for et præventivt angreb mod Danmark blev med støtte fra Kejseren udarbejdet af admiral Alfred von Tirpitz i 1892. Det var formentlig i første omgang legitimeret af udviklingen i dansk sikkerheds- og forsvarspolitik ved årtiets start.¹⁰ Som småstat var Danmark afhængig af ekstern hjælp. Strategien i tilfælde af et angreb var således at holde ud i fæstningen København, indtil der kom hjælp fra en af den angribende magts fjender. Hovedstaden havde efter nederlaget i 1864 været nogenlunde sikker mod et tysk angreb grundet den danske flådes overlegenhed, men med den tyske flådeoprustning var rollerne blevet byttet om, hvilket i 1880'erne medvirkede til beslutningen om at udbygge den københavnske landbefæstning. Dette blev da også syd for grænsen opfattet som en handling rettet imod Tyskland; der var dermed sået tvivl om Danmarks fortsatte neutralitet.¹¹

Angrebsplanerne mod Danmark skal imidlertid også ses i lyset af operationsforberedelserne til en fremtidig krig mod England. Selvom den tyske flåde var en trussel mod Danmark, var den stadig under opbygning og således underlegen i forhold til *Royal Navy*. Der var derfor i Tyskland en udbredt frygt for, at flåden i en krig mod England ville blive 'københavnset', et udtryk afledt af den britiske aktion mod den danske flåde i 1807.¹² Denne nervøsitet blev forstærket af Tysklands grundlæggende ufordelagtige situation hvad angår søkrig, med kun to reelle flådebaser, Kiel og Wilhelmshaven. Forholdet blev imidlertid forbedret med Kielerkanalens åbning i 1895. De to flådebaser blev nu

9 Hans Branner: *Småstat mellem stormagter. Beslutningen om mineudlægningen august 1914*, København 1972, p. 71ff.

10 Se Troels Fink: *Estruptidens politiske historie 1875-1894*, Odense 1986.

11 Michael H. Clemmesen: *Dansk forsvar under tysk dominans*, 2008, lokaliseret d. 23. januar 2010 på http://www.clemmesen.org/articles/Dansk_forsvar_under_tysk_dominans.pdf, p. 18 ff.

12 Se Jonathan Steinberg: »The Copenhagen Complex«, i *Journal of Contemporary History*, Vol. 1, No. 3, Jul. 1966, pp. 23-46.

forbundet, og den tyske flåde opnåede en strategisk fordel ved hurtigt at kunne flytte sig mellem Nordsøen og Østersøen. Nok var det relativt let for *Royal Navy* at afspærre Wilhelmshaven gennem en blokade, men kanalen åbnede nu mulighed for, at man med et præventivt angreb på Danmark kunne få kontrol over bælteerne og således opnå operationsfrihed i Kattegat, Skagerrak og derfra videre ud i Nordsøen. Derved kunne effekten af den britiske blokade mindskes, og frygten for at blive 'københavnnet' aftog.

Den første detaljerede plan mod Danmark i 1898 var blevet udarbejdet på grundlag af rekognosceringer i sommeren 1892. I modsætning til senere planlægning forudsatte 1898-planen, at man gennemførte et meget tidligt slag mod Københavnsområdet, så den mobiliserede danske hær ikke nåede fæstningen. Flåden havde indledningsvis fået stillet to armékorps i udsigt til et angreb på Danmark. Det blev imidlertid forpurret ved intervention fra den navnkundige generalstabschef, generalfeltmarskal Alfred Graf von Schlieffen, som til sin stort anlagte plan for en tofrontskrig mod Frankrig og Rusland behøvede så mange divisioner som muligt.¹³

Flåden måtte derfor opgive at sætte sig på de nødvendige dele af Danmark ved starten af en krig. Grunden var nu lagt for mange års splid mellem hæren og flåden om nødvendigheden af at tage Danmark i besiddelse i tilfælde af en krig mod England. Planlægningen blev fra 1904 sat i bero, men af den række af notater og *Denkschriften*, som findes i de tyske militærarkiver, fremgår det tydeligt, at flåden ikke havde opgivet tanken.

Medens Danmark var genstand for stigende tysk interesse og militærplanlægning 1898-1904, indtog landet herefter op til Første Verdenskrig en mere perifer position i tysk strategisk tænkning. Det skyldtes, at den tyske flåde havde flyttet sit fokus fra Østersøen til Nordsøen, hvilket var en reaktion på det ændrede strategiske forhold mellem stormagterne i begyndelsen af det 20. århundrede. Briterne havde på det tidspunkt trukket deres hovedflåde hjem fra Middelhavet og koncentreret den i Nordsøen. Samtidig var truslen fra den russiske flåde nu begrænset, efter at den praktisk talt var blevet udslettet af japanerne ved Tsushima i

13 Gerhard Gross: *German Plans to occupy Denmark. »Case J« 1916-1918*, 2007, upubliceret, p. 1; se endvidere Michael Salewski: »Weserübung 1905?« i samme: *Die Deutschen und die See*, Stuttgart 1998; Paul Kennedy: »The development of German naval operations plans against England, 1896-1914« i *English Historical Review*, Vol. 89, No. 350, 1974, p. 48-76; »Operationspläne gegen England – Ostsee 1900-1904«, RA, Håndskriftssamlingen, XVI, Proveniensordnet kopisamling: 203. Militärarchiv Freiburg (fremover HS XVI), pk. 43, læg 506/a.

1905.¹⁴ Det hang naturligvis også sammen med, at hæren havde trukket sin støtte til et angreb på Danmark tilbage. At holde den nordlige front rolig blev den fremherskende strategi. Det indebar en anerkendelse af dansk neutralitet, og således skete det paradoksale, »... at i en periode, hvor den tyske flådeoprustning foregik i et hidtil uset tempo, og hvor Danmark i stigende grad regnedes for en del af Tysklands magtområde, da var de tyske betænkeligheder ved at foretage militære indgreb over for Danmark større end nogensinde«. ¹⁵

For briterne havde den frie passage til Østersøen historisk spillet en stor rolle, men som følge af teknologiske innovationer omkring århundredeskiftet overgik de nu til en mere defensiv strategi i området. Der skulle være gunstige vilkår til stede, hvis man skulle foretage en flådeoffensiv – det kunne f.eks. indebære at lokke fjendens flåde langt væk fra dens baser, før man indlod sig på kamp. Denne defensive strategi kom også til udtryk i britisk blokadestrategi, hvor man foretrak at kontrollere fjenden på afstand i stedet for at foretage blokade tæt på hans havne. Dette skyldtes bl.a. brændstofproblemer efter overgangen fra sejl- til dampskibe. Hertil kom en effektivisering af kystforsvaret på grund af udviklingen af miner, ubåde, hurtige torpedobåde samt luftskibe til observation. ¹⁶

Efter det russiske nederlag til Japan var Tyskland totalt dominerende i Østersøregionen. Derfor havde briterne ikke længere planer om en offensiv i Østersøen. Man ville ikke optage kamp med den tyske flåde i dens eget nærområde tæt på dens baser – en forcering af de danske bæltter var altså blevet for risikabel. Det var for briterne lige så vigtigt at kunne *spærre* adgangen til Østersøen som at holde den fri. Danmark havde nu kun marginal strategisk betydning i den britiske krigsplanlægning, og det handlede herefter primært om landets geostrategiske værdi for briternes modstander – altså muligheden for at Tyskland her fik fremskudte flådebaser. ¹⁷

Danmarks status som randstat centralt placeret i Tysklands interessesfære gjorde, at landet blev afskrevet af briterne, og dette medvirkede sammen med den tyske hærs sejrende idé om at sikre en rolig nordfront til, at Danmark ved udbruddet af den Første Verdenskrig ikke var militært truet af de to stormagter. Dette skulle ændre sig to år senere.

14 Branner, p. 81.

15 Ibid., p. 84.

16 Ibid., p. 111.

17 Ibid., p. 112.

Operationsplanlægningen mod Danmark genoptages - 1916

Den tyske flådeledelse genoptog i sommeren 1916 planlægningen af en eventuel krig mod Danmark under kodenavnet »Fall J«. ¹⁸ Den officielle baggrund var, at tyskerne var usikre på, hvorledes de mest udsatte neutrale stater, Danmark og Holland, ville reagere, når den planlagte uindskrænkede ubådskrig blev iværksat. Mulig intervention fra de to småstater var faktisk direkte medvirkende til, at man udsatte den uindskrænkede ubådskrig til 1917, da man grundet presset på de øvrige fronter ikke havde personel til at forsvare disse grænser. Frygten for disse lilleputter var ligefrem større end for USA's mulige indtræden i krigen. ¹⁹ Rumænien havde i august 1916 tilsluttet sig Ententen for at udnytte den russiske sommeroffensivs succes, og det havde vist tyskerne, hvor opportunistisk de neutrale stater kunne optræde. Det var nødvendigt med operative planer for det tilfælde, at en eller flere af de nordvesteuropæiske neutrale pludselig skulle blive fristet til at stille sig på Tysklands fjenders side. Der blev således også udarbejdet skuffeplaner for angreb på Holland (»Fall K«) og senere Norge (»Fall N«) og Sverige (»Fall S«); de to sidstnævnte dog mindre udførlige. ²⁰ Samtidig spillede det ind, at man frygtede, at Storbritannien kunne blive tvunget til modforanstaltninger mod ubådskrigen.

Der skulle imidlertid hurtigt vise sig en diskrepans mellem de forskellige bureaukratiske organers opfattelse af det danske spørgsmål. Der var i begyndelsen tale om to scenarier, Fall J/I og J/II, der kunne udløse operationer mod Danmark. De ville kun blive iværksat i tilfælde af, at Danmark var fjendtligt indstillet og derfor ikke sluttede op om Tyskland. Tanken var, at Danmark skulle stilles over for et ultimatum og i løbet af få timer svare ja eller nej på, om man regnede sig som ven eller fjende med Tyskland. Ved Fall J/I, opdagedes det *i tide*, at Storbritannien forberedte operationer via Jylland og stræderne, således at man kunne nå at reagere med et præventivt angreb for at forhindre en engelsk anvendelse af dansk territorium. Det andet (mindre sandsynlige) Fall J/II omhandlede en situation, hvor engelske flådefartøjer *uventet* dukkede op i danske farvande – i et sådant tilfælde ville Tyskland ind-

18 Kodenavnet var indledningsvis »Fall A«, men blev senere ændret til »Fall J«, som her konsekvent benyttes for klarhedens skyld.

19 Se f.eks. David Stevenson: *1914-1918. The History of the First World War*, London 2004a p. 260; Hubert P. van Tuyll, *The Netherlands and World War I – Espionage, Diplomacy and Survival*, Leiden 2001, p. 197 ff.

20 Se Christian Paulin: *Danmark og de nordlige neutrale i tysk strategisk tænkning under Første Verdenskrig – et komparativt studie af tyske angrebsplaner mod Danmark, Norge og Holland 1916-1918*, kandidatspeciale, Københavns Universitet 2009.

ledningsvis være tvunget i defensiven. Præmisserne for iværksættelsen af Fall J var altså i første omgang, at Danmark opgav neutraliteten enten på egen hånd eller i forbindelse med en engelsk offensiv. Dernæst var det timingen af det engelske fremstød, som afgjorde, om det blev Fall J/I eller J/II.

Allerede fra begyndelsen af planlægningen i september 1916 stod det klart – det fremgår det af et møde mellem chefen for felthæren Paul von Hindenburg og admiralstabschefen Henning von Holtzendorff – at hæren ikke var i stand til at stille tropper til rådighed for andet end en forsvarslinje ved den dansk-tyske grænse eller i værste fald holde en linje ved Slien. Der var dog en lille mulighed for, såfremt den generelle militære situation var gunstig, at en begrænset hærstyrke kunne lave et fremstød mod banestrækningen Fredericia-Kolding-Esbjerg. Der var imidlertid stor usikkerhed om, hvorvidt denne styrke ville kunne opretholde en permanent okkupation af linjen.²¹ Operationer mod Danmark måtte med andre ord hovedsageligt udføres af flåden.²²

Den første tyske operationsplan for Fall J fra 2. december 1916 var i alt væsentligt bygget på et *Denkschrift* af 2. september 1916 med titlen: »Welche Operationsziele sind für die Deutsche Flotte gegeben, wenn Dänemark auf Seiten unseren Gegner tritt?«²³ Det var udarbejdet af chefen for Admiralstabens østlige operationsområde, *Fregattenkapitän Wilhelm Bruns*.

Operationerne skulle ifølge studiet begynde umiddelbart, når det erkendtes, at Danmark var gået over på fjendens side. Det vurderede man ikke var sandsynligt, så længe den siddende regering i Danmark forblev ved magten, men skulle en ny regering komme til, kunne denne meget vel være Entente-orienteret. Dertil kom, at man var bekymret over den antityske opinion i Danmark, som håbede en dag at »genvinde« de tabte territorier fra krigen i 1864.

Den danske hær blev vurderet til at være styrket efter forsvarsordningen af 1909. Det tyske estimat af den samlede mobiliserede danske hær på 179.000 mand må dog siges at være en overvurdering. Det skal ses i lyset af, at vurderingen byggede på, hvad man i udlandet ville kunne få ud af en sådan værnepligtsmasse snarere end den reelle

21 Gross 2007, p. 5.

22 Holtzendorff til Hochseestreitkräfte, 2. september 1916, Rigsarkivet (RA), PG 77555, p. 3 (alle referencer med PG+nr. henviser til mikrofilmserien National Archives, Washington, Danica 1000).

23 Denkschrift, 2. september 1916: »Welche Operationsziele sind für die Deutsche Flotte gegeben, wenn Dänemark auf Seiten unseren Gegner tritt?«, RA, PG 77555, p. 29 ff.

mobiliseringsstyrke. Der var ikke i den tyske flåde særlig stor respekt for den danske flåde endside det danske luftvåben, dog med den undtagelse, at de danske ubåde kunne forvolde problemer.²⁴

Operationen havde fire hovedelementer:

- at forhindre engelsk støtte til Danmark
- at neutralisere den danske flåde
- at understøtte landoperationer
- at ødelægge militære anlæg.

Dertil kom de offensive opgaver:

- mineoperationer
- ubådsoperationer
- beskydning af kysten fra søsiden
- luftangreb
- kabelkrig.

Mineoperationerne gik i hovedtræk ud på at lukke Kattegat for *Royal Navy*. Det ville kræve en stor minespærring i nord fra Skagen til Pateroster ved Marstrand på den svenske vestkyst, samt spærring i syd gennem linjen Hirsholm-Læsø-Trindeln-Nidingen.

Der skulle udstationeres ubåde, især i Skagerrak, for at overvåge og beskytte minespærringen, samt mineubåde, som bl.a. skulle have til opgave at minere indsejlingen til Esbjerg, der realistisk set var det eneste sted, englænderne ville kunne landsætte styrker.

Efter udbygningen af Københavns befæstning blev mulighederne for at nedkæmpe denne anset som praktisk taget ikke eksisterende. Til gengæld skulle hovedstaden beskydes fra søsiden, nærmere bestemt fra Køge Bugt. Hertil planlagde man at anvende de største slagskibe i den tyske flåde (den såkaldte Bayern-klasse). Engelsk intervention i Københavnsområdet blev anset for utænkelig, da Øresund var blokeret af mineer og således ikke kunne passeres fra nord. Bombardementet havde to formål. Det skulle for det første binde de danske styrker til fæstningen og for det andet gøre »moralsk indtryk«. Formålet med sidstnævnte var i et ultimatum at true den danske regering med et bombardement og derved lægge pres på for at tvinge den til en hurtig kapitulation.

²⁴ Vurderingen passer ganske godt, med undtagelse af mandtallet. Se i øvrigt Michael Clemmesen: *The Danish Armed Forces 1909-1918 Between their Politicians and the Strategic Reality*, København 2007, lokaliseret d. 23. januar 2010 på http://www.clemmesen.org/articles/Danish_NA_1909-18.pdf.

Bombardement af andre kystbyer (Fredericia, Nyborg, Korsør, Århus mv.) skulle kun være symbolsk. De ville måske senere kunne anvendes som flådebaser, og man ønskede derfor ikke at ødelægge infrastrukturen. Dertil kom, at de i modsætning til hovedstaden næppe ville få betydning for kampens udfald. Man så endvidere gode muligheder for luftangreb, da man ikke regnede det danske luftforsvar for særlig udviklet. Det skulle hovedsageligt udføres af zeppelinere og vandflyvere, da afstanden fra de tyske flyvepladser var for stor for jagerflyene. Igen var det især angreb på hovedstaden, der måtte prioriteres. Det vigtigste mål var Orlogsværftet, dernæst øvrige militære anlæg som forter, kaserne o.l. I anden række kom luftangreb på Esbjerg, Korsør samt mål i Smålandshavet. Både sø- og flybombardementer skulle afvente det danske svar på ultimatummet, hvorved den moralske effekt tydeliggjordes. Ved Fall J/II kunne bombardementer dog indledes uden varsel.

Kabelkrig, dvs. forstyrrelse af fjendens kommunikation, havde som hovedopgave at overskære de danske kabler til England. Dertil kom ødelæggelse af kablerne til det neutrale udland og ikke mindst forbindelsen øst-vest mellem landsdelene.

I slutningen af memorandummet gøres opmærksom på, at det skitserede var, hvad man ville kunne regne med, så længe der ikke var afsat hærstyrker til operationen. Det ville dog være ønskeligt fra flådens side at få de nødvendige tropper til hurtigst muligt at kunne besætte hele Jylland, Fyn, Samsø, Langeland, Møn, Lolland, Falster samt den store drøm – Sjælland og København. Det ville gøre søkrigsførelsen mod England væsentlige lettere for flåden. Hvis ikke dette var muligt, måtte man prioritere det begrænsede fremstød mod banestrækningen Fredericia-Kolding-Esbjerg. Dertil kom en besættelse af Fyns vestkyst, hvorved man ville få kontrol over begge Lillebælts breder samt de vigtigste flådestøttepunkter.²⁵

Således fremstillede Admiralstaben flådens opgaver i en operation mod Danmark. Udkastet revideredes undervejs, inden det blev til en implementeret operationsplan i december 1916. Selvom planen blev ændret flere gange i krigens sidste halvdel, forblev Bruns' *Denkschrift* dog i alt væsentligt dens grundlag. En enkelt central forskel skal nævnes mellem memorandummet og den færdige og gældende operationsplan. Bombardementet af København skulle i den færdige Fall J/I-plan kun gennemføres, hvis der var tale om et virkeligt overraskelsesangreb

25 *Denkschrift*, 2. september 1916, RA, PG 77555, p. 29 ff. Planerne skal ses i lyset af, at den dansk-tyske grænse i 1916 gik langs Kongeåen.

mod danskerne; det blev helt opgivet ved J/II.²⁶ Flåden var med andre ord så bekymret for Københavns befæstnings sydlige batterier på Amager samt antibombardementsminefeltet i Køge Bugt (hvis nøjagtige position tyskerne ikke kendte), at man ikke turde risikere de store kostbare skibe ved at sejle for tæt på. Luftbombardementet af byen skulle stadig gennemføres. Da man i 1917 fik stillet tropperessourcer og materiel til rådighed til et regulært angreb, droppede man helt Sjælland som angrebsmål, med undtagelse af de planlagte luftangreb. Det var et klart udtryk for tysk respekt for Københavns befæstning.²⁷

Der er næppe tvivl om, at den tyske flåde håbede, at Danmark ville overgive sig hurtigt, da man i en første fase ikke havde ressourcer til andet end en begrænset besættelse. Hovedmidlet til at »overbevise« de danske beslutningstagere var det pres, bombardementet af hovedstaden indebar. Det var derfor en svækkelse af planen, at man måtte droppe bombardementet fra søsiden. Et luftbombardement kan næppe, grundet luftvåbnets tekniske niveau under Første Verdenskrig, have været helt så skræmmende, men man ser her en tydelig parallel til 9. april 1940, hvor tyske bombefly kredsede over København for at lægge det nødvendige moralske pres på den danske regering. Over for den engelske flåde var det vigtigste middel minespærringer; herunder især den store spærring, Skagen-Paternoster, som skulle lukke Kattegat og Østersøen for *Royal Navy*.

Stridigheder mellem værnene

Spørgsmålet om, hvor store styrker man ville skulle sætte ind mod Danmark, var en stadig kilde til diskussioner mellem hær- og flådeledelserne, der videreførte den gamle strid fra århundredeskiftet.

En af de ivrigste fortalere for et angreb på Danmark under krigen var den tyske kejser Wilhelms bror, Prins Heinrich af Preussen. Han havde tidligere været flådechef, men var blevet »fritaget« for den post i 1909. Derefter var han blevet reduceret til kransekagefigur ved udnævnelse til generalinspektør for marinen, indtil han ved krigen begyndelse blev designeret øverstbefalende for den tyske Østersøflåde. Østersøflåden var en lavt rangerende afdeling af den kejserlige marine, primært bestående af ældre skibe, og det blev anset for et ukompliceret og dermed lidet prestigøst område. Operativ planlægning mod Danmark og

²⁶ »Ergebnis der Besprechung beim Ostseebefehlshaber Kiel Schloss«, 30. oktober 1916, RA, PG 77555, p. 99.

²⁷ Ibid.

stræderne hørte ind under denne afdeling, og overkommandoen for Østersøflåden var således den aktive, direkte ansvarlige part i de tyske angrebsforberedelser mod Danmark. Det var her, operationsplanlægningen blev sat i gang i sensommeren 1916, og det stod hurtigt klart, at Prins Heinrich var uenig i hærens prioritering af Danmark.

I september 1916 havde generalfeltmarskal von Hindenburg, som Schlieffen tidligere havde gjort det, udelukket, at hæren kunne undvære tropper til en operation mod Danmark. Den ville derfor umiddelbart kun være i stand til at opretholde en forsvarslinje ved grænsen. Operationer mod Danmark derudover tilfaldt marinen.²⁸ Denne holdning blev kritiseret af Prins Heinrich. Han vurderede, det var umuligt for flåden alene at gennemtvinge sin vilje over for et Danmark støttet af England og resten af Ententen. Miner og ubåde alene ville ikke kunne forhindre en engelsk landgang i Jylland.²⁹ Prinsen anså det således for utænkeligt med en flådeoperation mod Danmark uden hærens medvirken og mente i øvrigt, at marinen ville få det endog meget svært i de snævre danske farvande, hvis ikke hele Jylland og nogle af de strategisk vigtige øer blev besat. Han var hoveddrystende over for hærens beslutning og mente, at denne helt havde misforstået Danmarks strategiske betydning. I hans øjne oversteg Danmarks betydning for flåden langt Belgiens. Alle midler burde tages i anvendelse for at forhindre en engelsk besættelse af landet: »[Wir] müssen mit aller Energie versuchen, selbst in Dänemark politisch und militärisch zu herrschen, gegebenenfalls unter Einschränkung an anderer Stelle.«³⁰ Danmark skulle altså have førsteprioritet, og om nødvendigt måtte man tage styrker andetsteds fra for at kunne gennemføre operationen.

Der var flere årsager til, at man vurderede, at et angreb og efterfølgende besættelse ville kræve en stor hærstyrke. Tyskerne regnede med, at den danske regering ville mobilisere, og man tvivlede ikke på, at den var rede til at kæmpe. Den tyske hær ville da skulle kæmpe med en hær, hvor man (jf. Bruns' notat) havde overvurderet den danske hærs mobiliseringsstørrelse. Man vurderede også, at den danske hær havde forbedret uddannelsesniveaue siden krigens start. Dertil kommer, at den tyske planlægning havde som forudsætning, at briterne ville reagere og komme danskerne til hjælp. Et angreb på det befæstede København ville forudsætte en endnu større styrke. Man kan derfor godt forstå prinsens kritik af hærens halvhjertede engagement.

28 Holtzendorff til Hochseestreitkräfte, 2. september 1916, Rigsarkivet (RA), PG 77555, p. 3.

29 Prins Heinrich til Admiralstaben, 5. september 1916, RA, PG 77202, p. 62-63.

30 Ibid.

Det var imidlertid ganske logisk for hæren at begrænse sig til en forsvarsstilling i Nordslesvig. Det var for generalstabschefen general Erich Ludendorff indlysende, at krigen til lands blev afgjort på hovedfronterne i vest og øst samt måske ved ubådenes fremtidige indsats mod England. Danmark var som Holland kun et potentielt problem og derfor langt nede i prioriteringsrækkefølgen ved tildeling af de meget knappe tropperressourcer.³¹

Flåden kunne ikke dele denne passive, defensive og reaktive holdning over for Danmark. På et møde i Admiralstaben om Fall J i november 1916 bemærkede kontreadmiral UBlar fra Østersøflåden, at det danske spørgsmål var et af krigens vigtigste. Danmark skulle være på tyske hænder. Han så to muligheder herfor: Enten 1) en forhindring af engelsk anvendelse af dansk territorium, dvs. Fall J/I, eller 2) »vi tager Danmark selv«. ³² Fall J-planlægningen dækkede således i visse tyske flådeofficerers øjne ikke »kun« den defensive/reaktive mulighed. Operationens geografiske mål blev også diskuteret på mødet: Skulle man lade sig nøje med Jylland eller forsøge at udbygge stillingen til øerne? Dette var ligeledes blevet drøftet ved den tidligere planlægningsfase tyve år før.³³ Medens Holtendorff blankt afviste en besættelse af Fyn og Sjælland som *Luxusgedanken*, plæderede UBlar for, at man skulle tage Fyn med, som han sammenlignede med en moden frugt, som falder ned i skødet på én; for på Fyn stod næsten ingenting (underforstået danske styrker).³⁴ Den tyske admiral anede næppe i hvor høj grad, han havde ret. Den danske hær planlagde netop i disse måneder at evakuere tre fjerdedele af styrkerne fra Fyn til Sjælland før eller ved en mobilisering.³⁵ Tankegangen hos admiral UBlar var altså, at når man nu var i gang, kunne man lige så godt tage så stor en bid af kagen som muligt. Der var følgelig stærke kræfter i flåden (og især fra Østersøflåden), som anså Danmark som et operationsmål med topprioritet.

Den 29. november 1916 fremgår det af et notat fra Admiralstaben, at sandsynligheden for, at Fall J ville blive sat i gang, var lille, og at forberedelserne derfor ikke måtte stille for store fordringer eller i øvrigt forstyrre den igangværende søkrigsførelse.³⁶ Dette står altså i modsæt-

31 Erich Ludendorff: *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*, Berlin 1919, p. 190.

32 »Besprechung im Admiralstab über Fall J«, 15. november 1916, RA, PG 77203, p. 151 ff.

33 Salewski 1998, p. 146ff.

34 »Besprechung im Admiralstab über Fall J«, 15. november 1916, RA, PG 77203, p. 151ff.

35 Clemmesen 2007, p. 100ff.

36 Møde i Admiralstaben om Fall J, 29. november 1916, RA, PG 77204, p. 6-8.

ning til Heinrich og Ußlars offensive planer og repræsenterede måske den mere forsigtige del af flåden (læs: Admiralstaben) og ikke mindst den stærke hærledelse, som ikke ønskede en udvidelse af krigen på flere fronter.

Den 12. januar 1917 holdt Admiralstaben igen møde om Fall J, hvor man diskuterede manglen på tropper til et eventuelt angreb på Danmark. For hæren havde det højeste prioritet at hjælpe frontlinjen i Flandern, alle andre spørgsmål var underordnet.³⁷ Til gengæld mente hæren godt, at flåden alene kunne gennemføre et angreb mod Danmark, hvis bare initiativet blev taget rettidigt.³⁸ Flåden måtte således bruge sine egne sparsomme landstyrker samt reservister.

I maj 1917 bøjede generalstaben sig dog og indvilgede nu for første gang i at bidrage med tropper til et angreb og besættelse af Jylland. Med den ændrede situation på østfronten efter revolutionen i Rusland i marts og Zarens abdikation kunne der nu overflyttes styrker herfra, hvis det skulle vise sig nødvendigt. Kort efter fastslog Ludendorff i et telegram, at der nu burde være nok soldater til rådighed til en besættelse af hele Jylland.³⁹ En væsentlig årsag til, at der nu blev føjet tropper til Fall J-planen var udarbejdelsen af en reaktiv plan mod Norge (Fall N). Tyskerne havde, grundet den geografiske afstand, hidtil ikke været bekymret for et direkte angreb herfra. Men den norske regering havde i foråret fremsat en ubådsresolution, som forbød ubåde udrustet til krigsbrug at færdes eller opholde sig i norsk territorialfarvand. Resolutionen blev tolket som værende i strid med tyske interesser og dermed stærkt pro-Entente; og da der efterfølgende verserede vedvarende rygter om en britisk landgang i Norge, fandt det tyske militær, at en reaktiv operationsplan var nødvendig, for det tilfælde at Norge indtrådte i Ententen. Tyskerne frygtede en dominoeffekt, idet britiske baser i Sydnorge ville muliggøre et fremstød mod bælteerne. Dette ville medføre en risiko for invasion i Jylland og dermed på sigt Tyskland.⁴⁰

Denne holdningsændring om en udvidelse af operationen i offensiv retning med flere styrker kan også skyldes, at hæren ønskede et tættere samarbejde med flåden som en platform forud for det militære kup mod civiladministrationen og Bethmann-Hollweg i 1917. Ludendorff besnærede flåden ved at love tropper til et angreb på Danmark og udbyggede således sin magtbase mod civiladministrationen. Hvorvidt

37 »Besprechungen im Admiralstab über Fall J und K...«, 12. januar 1917, RA, PG 77204, p. 84 ff.

38 »Besprechung über Operationsplan gegen Dänemark«, RA, PG 77202, p. 67 ff.

39 Ludendorff til Admiralstaben, 17. maj 1917, RA, PG 77205, p. 22.

40 Paulin 2009, p. 45-52.

Ludendorff reelt var interesseret i et angreb på Danmark, er svært at sige, men diskussionen blev tydeligvis brugt i det magtspil, som udspillede sig mellem hærledelsen og kansleren i sommeren 1917.⁴¹

Det var imidlertid ikke kun ressourcetildelingen, men også spørgsmål af operativ og ledelsesmæssig karakter, som de to værn var uenige om.

Holtzendorff og flere af de ledende admiraler mente, at tyngden ved en tysk operation mod Danmark skulle ligge i Kattegat, og at såvel den tyske nordøstkyst som Esbjerg ville kunne forsvares med kystforsvar og miner. Derved dækkede marinen hærens højre flanke mod den danske hær, som befandt sig på Sjælland. Fordelingen af flåden skulle være således, at hele den kampberedte højsøflåde indsattes i den vestlige Østersø, og kun lette skibe, ubåde og minestrygere blev tilbage i Nord-søen.⁴² Man vurderede, at risikoen var værd at løbe, da det formentlig ville være en fordel for den tyske flåde at befinde sig i de snævre danske farvande, hvor den engelske flåde ville have sværere ved at udnytte sin overmagt.⁴³ Også chefen for Højsøflåden, Reinhard Scheer, var tilhænger af dette synspunkt og påpegede, at styrkeforholdet over for *Royal Navy* fordrede, at man samlede hele styrken på ét sted, hvor den kunne tjene det bedste formål. En opsplitting af Højsøflåden i Nord- og Østersøen kunne få skæbnesvangre konsekvenser begge steder.⁴⁴ Der var på den anden side også en frygt for at blive fanget i de snævre danske farvande, for hvornår og hvordan skulle man så komme ud igen?

Et andet problem var, at Kejseren ifølge operationsplanen for Fall J/II forbeholdt sig beslutningen om Højsøflådens placering. Han ønskede først at tage den beslutning på det aktuelle tidspunkt, når han vidste, om den britiske operation var mod Danmark alene eller også mod den hollandske Nordsøkyst. Dette irriterede imidlertid admiralerne. Prins Heinrich gav i november 1916 udtryk for, at det overordnede strategiske mål, nemlig at forhindre England i at benytte Danmark som støttepunkt i krigen mod Tyskland, var det samme ved Fall J/I og

41 Magtkampene og intrigerne mellem hæren og civiladministrationen og de forskellige dele af flåden er behandlet i Gemzell, p. 214 ff.; Gerhard Gross: *Die Seekriegführung der Kaiserlichen Marine im Jahre 1918*; Martin Kitchen: *The Silent Dictatorship. The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*, New York 1976.

42 Grossen Hauptquartier til Admiralstabens, 23. oktober 1916, RA, PG 77203, p. 29-30; Scheer til Holtzendorff 16. oktober 1916, RA, PG 77203, p. 69-71.

43 »Bespreehung im Admiralstab über Fall J«, 15. november 1916, RA, PG 77203, p. 154.

44 Admiralstabens notat til Kejseren: »Die Überlegungen für den Kriegsfall J haben zu folgendem Ergebnis geführt«, 7. november 1916, RA, PG 77555, p. 116.

II. Derfor burde styrkefordelingen være den samme i begge tilfælde.⁴⁵ Han støttedes af Scheer, som arbejdede på at få afklaret fordelingen på forhånd.⁴⁶ Dette skal ses i lyset af det tyske nederlag i slaget ved Helgoland i 1914, efter hvilket kejser Wilhelm havde insisteret på, at Højsøflåden i fremtiden altid skulle have kejserens tilladelse, inden den gik i kamp med en fremmed flåde.⁴⁷

Kommandoforholdene og det overordnede lederskab af operationen mod Danmark skulle vise sig vanskelige at afklare og udstille rivaliseringen mellem de to værn. I hæren var man op til krigen misundelig over de store summer, som blev tildelt flåden. Flådeoprustningen blev af hæren anset som spild af ressourcer, som kunne anvendes bedre andetsteds. Også i operative spørgsmål kom denne rivalisering til udtryk. Hæren havde i de første krigsmåned frabedt sig flådens hjælp til at angribe de engelske troppetransporter til Frankrig, da det ville være bedre at slå det engelske ekspeditionskorps på landjorden.⁴⁸

Hæren mente, at en landoperation mod Danmark naturligvis burde ledes af officerer, der mestrede landkrigsførelse. Ludendorff bemærkede på et møde i september 1916, at flåden, eftersom afgørelsen lå på landjorden, skulle være underlagt den øverste hærledelse – i dette tilfælde generaloberst von Heeringen.⁴⁹ I marinen var man derimod af den opfattelse, at det primært drejede sig om en flådeoperation, som derfor burde ledes af flådeofficerer. Derudover var landtropperne primært sammensat af flådepersonel, hvorfor en hærgeneral ikke skulle have kommandoen. Det ville hærledelsen dog ikke acceptere, da den tvivlede på, at flåden kunne forhindre en engelsk landgang i Danmark. At hæren så sig som den overordnede leder af Fall J (herunder planlægningen), illustreres også af en skrivelse fra hæren dateret 31. oktober 1916, hvori operationens – af flåden valgte – kodenavn »Fall A« blev ændret til »Fall J«.⁵⁰

Von Heeringen foreslog som løsning på ledelsesproblemet et arrangement, hvor han havde den overordnede ledelse, også over flåden,

45 Prins Heinrich til Scheer, 5. november 1916, RA, PG 77555, p. 114.

46 »Protokoll über die Sitzung im Königlichen Schloss Kiel«, 19. maj 1917 (Østersøflåden), RA, PG 77205, p. 64.

47 Stevenson, p. 89.

48 Walther Hubatsch: *Der Admiralstab und die obersten Marinebehörden in Deutschland 1848-1945*, Frankfurt a.M. 1958, p. 165.

49 »Besprechung im Grossen Hauptquartier«, 19. september 1916, RA, PG 77141, p. 10.

50 Oberkommando der Küstenverteidigung (auf Anordnung des Chefs des Generalstabes des Feldheeres) til samtlige afdelinger i flåden, hæren og civiladm., 31. oktober 1916, RA, PG 77555, p. 93.

men kun i generelle spørgsmål. Han ville således kun give anvisninger, som var underkastet grundig prøvelse ved en admiralstabsofficer og dermed blevet vurderet gennemførlige ud fra det behørlige faglige standpunkt. Hæren skulle altså have det sidste ord, men lovede at høre flåden i maritime spørgsmål. Flåden stillede sig skeptisk over for dette forslag, da en sådan kommandokæde sandsynligvis ville forsinke vigtige beslutninger.⁵¹ Prins Heinrich foreslog derfor, at ledelsen af hær- og flådeoperationer skulle forblive opdelt mellem hæren og flåden. Han fandt det urimeligt at lade hæren lede flåden, da hele den tyske flåde skulle deltage i operationen mod kun en lille del af hæren.⁵² I november 1916 erklærede kejser Wilhelm sig enig i sin brors forslag, dog med den begrænsning, at Kejseren som nævnt forbeholdt sig selv beslutningen om Højsøflådens anvendelse i Østersøen ved Fall J/II. Admiralstabschefen skulle være den overordnede leder, medens cheferne for Østersøflåden og Højsøflåden skulle lede lokalt i henholdsvis Østersøen og Nordsøen. Dog skulle prins Heinrich have kommandoen, såfremt Højsøflåden blev anvendt i hans ressortområde, Østersøen. Der opstod nu en uvilje internt i flåden mod at lade prins Heinrich have kommandoen over vigtige operationer, da man mente, hans nerver svigtede i pressede situationer.⁵³ Da Fall J ville blive udløst ved en trussel mod Østersøen gennem Kattegat, og det var Højsøflåden, som ville kunne imødekomme en sådan trussel, så Scheer sig selv som den naturlige leder af operationen. Han afstod imidlertid frivilligt fra at lede operationen for i stedet at lade sig underlægge Prins Heinrichs kommando, hvilket admiral Hopman fra Admiralstaben betragtede som en »besynderlig opfattelse«.⁵⁴ Den tyske flådehistoriker Gerhard Gross beskriver da også episoden, hvor en admiral fraskriver sig den overordnede kommando, som værende unik i tysk flådehistorie under Første Verdenskrig.⁵⁵ Trods uenighederne indfandt der sig til sidst en konsensus mellem de to flåder, hvor det fastsloges, at Scheer skulle føre flåden på søen, medens Heinrich stod for den overordnede kommando for hele operationen.⁵⁶

51 »Niederschrift über die Sitzung vom 27. September beim O.d.K.« (Kystforsvaret), RA, PG 77141, p. 19-21.

52 Prins Heinrich til Admiralstaben, 28. september 1916, RA, PG 77555, p. 54-58.

53 Grossen Hauptquartier til Admiralstaben, 23. oktober 1916, RA, PG 77203, p. 29-30.

54 Albert von Hopman: *Das ereignisreiche Leben eines »Wilhelminers«*. *Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920*, München 2004, p. 909.

55 Gross 2007, p. 7.

56 Holtzendorff: »Bemerkungen für Immediatvortrag betr. Kriegsfall J«, 22. november 1916, RA, PG 77203, p. 165 ff.

Som vi har set, var hæren og flåden altså uenige i en række spørgsmål, hvoraf de vigtigste var: Danmarks strategiske vigtighed, mængden af styrker, der skulle afsættes til et angreb, omfang og taktisk udførelse samt kommandoforhold. Der kan næppe herske tvivl om, at Danmarks-spørgsmålet blot var et element i rivaliseringen de to værn imellem, som reelt stak langt dybere. Den skyldtes formentlig bitterhed i hæren over det unødvendige ressourcespild på flådeoprustning op til krigen, da den virkelige kamp viste sig at være på landjorden. Og alt imens hæren nu havde rigeligt at gøre på de forskellige fronter, befandt den stolte Højsøflåde, et af de vigtige symboler på det tyske kejserriges militærmagt, sig det meste af tiden i havn, da den var for svag til at opsøge en kamp med *Royal Navy*. Der var således en helt grundlæggende interesseforskel mellem de to værn i forhold til et angreb på Danmark, og den var afgørende for, at de, lykkeligvis for Danmark, ikke fandt fælles fodslag i angrebsplanlægningen.

Auswärtiges Amt og uenigheden med militæret

Det tyske udenrigsministerium, *Auswärtiges Amt*, havde i sin politik over for Danmark den samme målsætning som den kejserlige marine, nemlig at bevare tysk indflydelse på og kontrol med Danmark. De var imidlertid uenige om midlerne hertil. De maritime planlæggere søgte en løsning, der gav fysisk kontrol over det, de anså for de afgørende dele af Danmark. Udenrigsministeriet ønskede derimod, ad samarbejds og handelens vej, ved propaganda samt ved diplomatiske trusler om den militære mulighed og risiko, at skubbe Danmark helt ind i Tyskland magtsfære og økonomiske rum, så landet i enhver fremtidig situation ville optræde i Tysklands interesse.

Det var ikke kun størrelsen af truslen om et engelsk fremstød mod Danmark, men også vurderingen af den danske regerings stilling og villighed til at opretholde neutraliteten, som de to organisationer var uenige om. Usikkerheden omkring Danmarks neutralitet spillede en væsentlig rolle for igangsætningen af angrebsplanlægningen mod landet. Man var nervøse over den antityske agitation i Danmark, og det tyske militær tvivlede på Danmarks hensigter. *Auswärtiges Amt* havde til gengæld gennem hele forløbet en solid tillid til, at Danmark *ikke* ville gå imod Tyskland – det var slet ikke i Danmarks interesse, mente man. For ministeriet og dets udsendte i København var de militære behov og planlægningen blot endnu et middel til gennem trusler at puffe Danmark videre i den rigtige retning. For flåden var det derimod forberedelsen til en ønsket virkelighed.

Den tyske udenrigsminister, Arthur Zimmermann, skrev 27. april 1917 til Admiralstaben, at sandsynligheden for, at Danmark ville gå over på fjendens side, var så lille, at tilfældet kun havde akademisk interesse. Det byggede han på sin tillid til den danske regering og kong Christian X, som havde forsikret, at Danmark aldrig ville træde ind i krigen på fjendens side; Tyskland ville derfor ikke blive mødt med skuffelser fra København à la Italien og Rumænien: »Solange Herr von Scavenius die auswärtige Politik Dänemarks leitet, können wir auch ohne Sorge vor Überraschungen der Entwicklung der Weltereignisse entgegensehen«. ⁵⁷ Udenrigsministeriet frygtede til gengæld, at man fra britisk side på fordægtig vis skulle forsøge at så mistillid mellem Tyskland og Danmark. Der havde været flere eksempler på fejlagtige efterretninger, og Zimmermann mente derfor ikke, at man burde stille Danmark over for et kortfristet ultimatum udelukkende på baggrund af efterretninger. *The fog of war* betød, at selv de mest pålidelige efterretninger kunne være fejlbehæftede. ⁵⁸ Hvorvidt Danmark kunne angribes på baggrund af efterretninger, skulle vise sig at blive kernen i et længere tovtrekkeri mellem *Auswärtiges Amt* og militæret.

I maj-juni 1917 gav drøftelser om ordlyden i et ultimatum til Danmark anledning til en krise mellem Admiralstaben og *Auswärtiges Amt*. Det var meningen, at den danske regering skulle stilles over for et kortfristet ultimatum, hvis briterne indledte operationer mod Danmark eller Norge. Striden handlede om, hvorvidt man burde indlede et angreb på Danmark udelukkende på baggrund af efterretninger.

Den 20. maj havde den tyske gesandt i København, Rantzau, modtaget udkast til tre forskellige noter, som alt efter situationen skulle kunne overrækkes den danske regering. Få dage senere, efter at have diskuteret sagen med Scavenius, sendte gesandten et telegram tilbage, som påpegede, hvor upålidelige de tyske efterretninger var, og at det derfor ville være risikabelt, hvis disse dannede grundlaget for beslutningen om at overrække Danmark et ultimatum. ⁵⁹ Den 27. maj foreslog *Auswärtiges Amt* derfor et ændringsforslag, ifølge hvilket man først skulle overrække Danmark et ultimatum, når det var bekræftet, at englænderne *havde* indledt krigshandlinger mod landet. ⁶⁰ Det ville nemlig ifølge ministeriet være i briternes interesse at fabrikere rygter om et engelsk fremstød for at provokere tyskerne til at slå først, hvilket ville

⁵⁷ Zimmermann til Admiralstaben, 27. april 1917, RA, PG 77205, p. 3 f.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Sjøqvist, p. 243-244.

⁶⁰ »Vorschläge des Auswärtigen Amtes für die an Dänemark im Falle englischer Neutralitätsverletzungen zu richtenden Ultimaten«, maj 1917, RA, PG 77205, p. 50f.

blive opfattet som et overfald på en neutral stat. Man risikerede da, at de andre skandinaviske lande ville slutte op om Danmark.⁶¹ Der havde i krigens første år været talrige eksempler på rygter om engelsk invasion i Jylland, hvis formål efter *Auswärtiges Amts* opfattelse var at skabe mistillid og nervøsitet mellem Danmark og Tyskland.⁶² Man må huske på, at den tyske invasion af det neutrale Belgien i 1914 blev opfattet meget negativt og var direkte medvirkende til Englands engagement i Frankrig samt et negativt stemningsskift over for Tyskland i neutrale lande. Ændringsforslaget skal således ses ud fra et politisk hensyn om at undgå rollen som *Friedensbrecher*. Angreb englænderne først, fandt man det sandsynligt, at Skandinavien ville vælge den »rigtige« (tyske) side. Bindingen til, at englænderne skulle have indledt faktiske operationer, sikrede en buffer mod, at flåden kunne handle på eget initiativ alene på baggrund af efterretninger.

Auswärtiges Amts forslag blev imidlertid afvist af Admiralstaben som uacceptabelt set ud fra et militært synspunkt. Hvis man skulle vente på en bekræftelse af et engelsk angreb, ville man komme for sent til at kunne forhindre engelsk dominans i Kattegat og var således hensat til det udsigtsløse og defensive Fall J/II.⁶³ Hæren var i dette spørgsmål enig med marinen: Ifølge general Ludendorff var det af yderste vigtighed at komme englænderne i forkøbet⁶⁴ – at være i militær baghånd strider mod tysk tradition. Admiralstaben brugte som argument, at det drejede sig om at komme til at stå i en fordelagtig position, geografisk, politisk og militært, omkring Østersøen; men ikke om at true Danmarks eksistens som selvstændig stat. Admiralerne forsikrede dog, at der ikke ville blive handlet på et spinkelt grundlag af tvivlsomme efterretninger. Først når en række »sikre efterretninger og begivenheder« forelå, hvorved det kunne erkendes, at England havde til hensigt at tage Danmark, skulle man tage stilling til, om det engelske fremstød skulle kommes i forkøbet.⁶⁵ Man betonede dermed værdien og kvaliteten af efterretningerne som afgørende for beslutningen, men reelt havde flåden ikke skiftet standpunkt.

For Udenrigsministeriet var det hensigtsmæssigt at udtale tillid til Danmark. Man betonede derfor den danske konges forsikringer samt den siddende regerings pålidelighed. Rantzau, som i flere år havde haft

61 Ibid.

62 Zimmermann til Admiralstaben, 28. april 1917, RA, PG 77205, p. 3 f.

63 »Stellungnahme...«, 8. juni 1917, RA, PG 77205, p. 49.

64 »Besprechung der Frage des dänischen Ultimatus mit Generalstab des Feldheeres«, 13. juni 1917, RA, PG 77205, p. 58 f.

65 »Stellungnahme...«, 8. juni 1917, RA, PG 77205, p. 49.

et udbytterigt samarbejde med Scavenius, fandt den danske regering overordentlig loyal og troværdig. Han fremhævede i et brev d. 27. maj 1917, at Scavenius aldrig havde løjet for ham, og at udenrigsministerens beretninger og opfattelser i de for Danmark kritiske spørgsmål var langt mere værdifulde end selv de sikreste agentmeldinger.⁶⁶ Det ærgrede følgelig Rantzau, at de militære planlæggere var villige til at sætte den tillid og hermed indflydelse over styr, som han møjsommeligt havde opbygget. Som trumfargument bemærkede han, at når den tyske marine »af sikkerhedshensyn« stillede krav om gennemsejling af Storebælt og forbud mod udsejling af danske krigsskibe, allerede *før* den danske regering havde svaret på ultimatummet, var dette jo reelt ligegyldigt. Det ville blive opfattet som suverænitetskrænkelse og dermed et klart neutralitetsbrud i strid med folkeretten. Dette ville ingen dansk regering, valgte Rantzau at påstå, forsvarsløst finde sig i.⁶⁷

Flådens aggressive mistænksomhed over for Danmark generede gesandten i en grad, så han i juni 1917 klagede til admiralstabschefen. Rantzau fandt flådens holdning mistænkelig og anklagede den for at forsøge at fremme et brud mellem Tyskland og Danmark. Holtzendorff affejede denne påstand, men indrømmede dog, at der var brodne kar imellem: bl.a. var Prins Heinrich »nervøs«, og Scheers stabschef, von Levezow, var mistroisk over for danskerne.⁶⁸ Også admiral Ußlar fra Østersøflåden blev på baggrund af sin iver efter et angreb mod Danmark af Hopman betegnet som »en stivnakket fantast«.⁶⁹

Rantzau forsvarede således ved flere lejligheder Danmarks ret til at forholde sig neutralt med henvisning til den loyalitet, som landet havde vist sin sydlige nabo. I kølvandet på ultimatum-diskussionen skrev han i oktober 1917: »Ich übernehme aber nicht die Verantwortung für die Folgen, die unvermeidlich eintreten müssten, wenn wir die Neutralität Dänemarks verletzen. Und hier im Lande würde [...] ein Ultimatum auf Grund von Nachrichten [...] ein derartiger Schritt als Ueberfall und beabsichtigter Bruch der Neutralität Dänemarks betrachtet werden«.⁷⁰ Den tyske flåde havde i mellemtiden besluttet helt at droppe sine krav om ultimatum, næppe på grund af Udenrigsministeriets modstand, men snarere i en erkendelse af, at truslen om et engelsk fremstød mod Danmark og/eller Norge var aftaget.

66 Rantzau til Auswärtiges Amt, 27. maj 1917, RA, PG 77205, p. 85 f.

67 Rantzau til Auswärtiges Amt, 28. maj 1917, RA, PG 77205, p. 54.

68 Rantzau til Bethmann Hollweg, 19. juni 1917, RA, Auswärtiges Amt (fremover AA), pk. 87, p. E031941 f.

69 von Hopman, p. 918.

70 Rantzau: »Geheime Aufzeichnung«, 11. juni 1917, RA, AA pk. 87, p. E031954.

Der var i ultimatumspørgsmålet tale om to uforenelige synspunkter: et diplomatisk og et militært, der afspejlede forskellige syn på, hvordan man bedst sikrede dansk tilpasning til tyske interesser, samt hvilke midler man i så fald skulle tage i anvendelse. Hvis man, som militæret ønskede, skulle komme fjenden i forkøbet, ville det indebære, at Tyskland som de første krænkede den danske neutralitet, og man ville dermed komme til at fremstå som *Friedensbrecher* med alle de negative internationale reaktioner, som dette ville medføre. Hvis derimod det politiske hensyn skulle dominere, kunne Tyskland formentlig godt opgive drømmen om flådebaser i Danmark, da man ville komme til at »stå dybt« i de danske farvande og forsvare sig. Man var i *Auswärtiges Amt* udmærket bevidst om, at man gav køb på visse militære fordele ved at indtage en afventende rolle over for briterne, men man havde samtidig forstået, at det demokratiske Storbritannien ikke kunne/ville angribe eller trodse et neutralt land uprovokeret – det var ikke politisk legitimt.⁷¹ Dette aspekt var der næppe nogen af de militære planlæggere, som havde indset; men det lå også langt fra deres egen tænkemåde. Man kan således betragte flådeofficerernes modstand mod at ændre præmisserne for angrebets initiering som et udtryk for, at det defensive Fall J/II for flåden var en nødsituation, som skulle undgås – så hellere iværksætte Fall J/I på et tyndt grundlag.

I vinteren 1917-18 eskalerede gnidningerne mellem Admiralstaben og Udenrigsministeriet på ny. Rantzau havde i løbet af krigens første år fået en underhåndsaftale i stand med Scavenius om, at efterretninger om flådebevægelser i danske farvande blev stillet til rådighed for ham fra dansk side. Scavenius forsynede regelmæssigt gesandten med oplysninger fra de danske signalstationer. Det foregik på direkte henvendelse fra Rantzau til Scavenius, men passerede i regelen gennem departementschef i det danske udenrigsministerium, Herluf Zahle.⁷²

Den 2. november 1917 trængte en engelsk flådestyrke ind i Kattegat og sænkede den tyske hjælpekydser *Kronprinz* samt et antal trawlere. Efterretningssystemet i København svigtede tilsyneladende, da meddelelsen om de engelske skibe blev forsinket 18 timer mellem København og Berlin, hvilket ifølge admiralstabschef Holtzendorff var danskernes skyld. De havde efter sigende allerede om morgenen kendskab til den engelske tilstedeværelse og undlod ikke bare at oplyse herom, men

71 »Vorschläge des Auswärtigen Amtes...«, maj 1917, RA, PG 77205, p. 50 f.

72 Personligt brev fra Zahle til Moltke, 24. oktober 1924, RA, Udenrigsministeriets arkiv (UM), 7.G.31.

fortiede oplysningerne, direkte adspurgt af tyskerne.⁷³ For at understrege sagens alvorlige karakter skrev Holtzendorff til udenrigsminister Zimmermann, at netop rettidigt kendskab til forholdene i Kattegat dannede grundlaget for iværksættelsen af Fall J og var en forudsætning for en succesfuld gennemførelse af operationen. Admiralstabschefen hæftede sig især ved, at gesandten i København havde garanteret pålidelige efterretninger på grund af sit tætte forhold til Scavenius. Hvis ikke han kunne leve op til dette løfte og rapportere rettidigt om tysk fjendtlige flådebevægelser, kunne det betyde en ændring af selve forudsætningerne for operationen. Holtzendorff henstillede derfor til *Auswärtiges Amt*, at efterretninger fra det københavnske gesandtskab i fremtiden hurtigt og uhindret ville blive videresendt.⁷⁴

Rantzau, som var væk fra København på det pågældende tidspunkt, havde angiveligt ikke sørget for, at nogen viderebragte oplysningerne i hans fravær. Men når man ser hans svar til den tyske rigskansler, Georg von Hertling, dateret 9. januar 1918, aner man, at der var tale om misforståelser, tvivl om ansvarsområder og måske en voldsom overreaktion fra flådens side.

Rantzau, som befandt sig i Berlin, blev efter eget udsagn samme dag (2. november) opsøgt af en repræsentant for Admiralstaben, som berettede, at der ifølge radiostationen i Neumünster var opstået en situation, hvor der lod til at have været fjendtlige skibsbevægelser i Kattegat; meldingerne var dog uklare.⁷⁵ Men på et senere møde, hvor også Hindenburg var til stede, skulle Holtzendorff have sagt til Rantzau, at det hele var en falsk alarm.⁷⁶ Dette blev senere bekræftet, og gesandten hørte ikke yderligere fra Admiralstaben.

Først syv uger senere forfattede Holtzendorff det kritiske brev til Udenrigsministeriet, hvilket – admiralstabschefens tidligere udtalelser taget i betragtning – unægtelig er lidt af en pudsighed. Rantzau svarede, at han tilsluttede sig den opfattelse, at efterretningerne fra København var blevet fortiet, eftersom den siddende repræsentant for marineattachéen endnu ikke havde underrettet sine overordnede den 4. november. Det var altså ifølge gesandten den tyske marineattaché i København og ikke gesandtskabet og dermed den danske regering, der var ansvarlig. Endvidere understregede han, at nok havde han pligt til hurtigt at meddele om engelske gennembruds- og landgangsforsøg i Danmark, men havde på intet tidspunkt følt sig forpligtet til at meddele

73 Holtzendorff til Zimmermann, 22. december 1917, RA, AA pk. 88, p. 032004-05.

74 Ibid.

75 Rantzau til rigskansler Hertling, 9. januar 1918, RA, AA pk. 88, p. 032008.

76 Ibid.

om enkelte skibes gøren og laden.⁷⁷ Episoden blev af Rantzau opfattet som en bagatel. At det danske marineministerium skulle have fortiet oplysninger, afviste han som værende direkte forkert og tilføjede, at han krigen igennem havde viderebragt sine efterretninger til de rette myndigheder uden forsinkelse.⁷⁸ Dette havde hidtil fungeret upåklageligt, og denne sag ændrede ikke ved det faktum, at gesandtskabet via de danske efterretninger var medvirkende til at korrigere de tyske agentindberetninger. Dermed undgik man situationer, som hurtigt kunne være blevet særdeles farlige for Danmark. Rantzau mente til gengæld, at den tyske marines egne efterretninger om fjendtlige skibsbevægelser fra krigens begyndelse havde vist sig at være fuldkommen utilstrækkelige.⁷⁹

Rantzau var meget omhyggelig med at hemmeligholde sin kilde. Således bad han indtrængende rigskansleren om at behandle aftalen med Scavenius med største fortrolighed – især over for Admiralstaben. Det måtte på ingen måde fremgå, at informationerne stammede fra Scavenius eller det danske udenrigsministerium.⁸⁰ Rantzau ville naturligvis ikke kompromittere sin kilde, og det ville da unægtelig også se skidt ud for Scavenius, hvis det kom såvel briterne som hans politiske modstandere i Danmark for øre, at han forsynede tyskerne med flådeefterretninger.⁸¹ Det er fremdeles værd at bide mærke i gesandtsens betoning af, at Admiralstaben ikke måtte vide, hvor oplysningerne stammede fra. Her er altså et tydeligt bevis på, at Rantzau opfattede Admiralstaben som fjendtligt indstillet over for Danmark. Han vidste, at hvis flådeledelsen fik forsinkede eller fejlagtige oplysninger fra den danske regering, ville de blot blive bestyrket i deres mistro til nabolandets hensigter. Han var heller ikke overbevist om, at de reelt var interesseret i, at deres egne agentmeldinger blev korrigeret. Det eneste flåden manglede, var nemlig ifølge gesandten et påskud til at iværksætte Fall J; og det ville han i hvert fald ikke give dem. Han kunne godt acceptere, at han selv havde mistet sin anseelse i den tyske marine, men fandt det utåleligt, at Danmark skulle bøde for den tyske flådes ineffektive efterretningsvirksomhed, som han mente udelukkende skulle tjene det formål at fremprovokere et uansvarlig hårdt fremstød mod Danmark.⁸²

77 Ibid.

78 Ibid.

79 Rantzau til Langwerth, 9. januar 1918, RA, AA pk. 88, p. E032012 f.

80 Rantzau til rigskansler Hertling, 9. januar 1918, RA, AA pk. 88, p. E032011.

81 Således er alle referencerne til Scavenius streget over eller omformuleret i Rantzau original.

82 Rantzau til Langwerth, 9. januar 1918, RA, AA pk. 88, p. E032012 f.

Medens ultimatum-krisen ekspliciterede modsætningerne mellem militæret og Udenrigsministeriet og udstillede flådens aggressive hensigter over for Danmark, markerer efterspillet i kølvandet på det engelske raid i Kattegat det helt store diskussionsemne mellem militæret og civiladministrationen: efterretninger. Det handlede om timingen og præmisserne for et angreb; for medens man i *Auswärtiges Amt* ønskede at være helt sikre, inden man angreb et lille neutralt land, var militæret klar til at angribe udelukkende på baggrund af ubekræftede efterretninger.

Et aktivistisk præventivt angreb – foråret 1918

I foråret 1918 blev Fall J operationsplanen ændret i en mere offensiv og aktivistisk retning. For at forstå denne ændring er det nødvendigt først at se på de strategiske diskussioner, der foregik i den tyske flåde.

I de første krigsår tegnedes den tyske flådes strategiske tankegang og koncept af storadmiral Alfred von Tirpitz. Det gik ud på en koncentration af flådestyrken, især de store overfladeskibe, hvorefter dennes hovedstyrke, Højsøflåden, skulle møde fjenden (*Royal Navy*) i et afgørende slag – *Entscheidungsschlacht*.⁸³ Ifølge Tirpitz skulle flåden ikke bruges til handelskrig; det nye våben, ubåden, var i hans øjne et sekundært våben. En »rigtig« flåde bestod af store slagskibe og slagkrydsere, som skulle udkæmpe søslag på klassisk ridderlig vis mellem to krigsflåder. Denne strategi, *Grosskrieg*, blev dog efterhånden trængt, og i 1916 tog Tirpitz sin afsked som marineminister.

Der var flere grunde til, at Tirpitz' strategi ikke virkede for tyskerne. Den havde haft som forudsætning, at *Royal Navy* ville være tvunget til at tage risici ved at opretholde en tæt blokade af tyske havne. Briterne valgte imidlertid at kombinere en observation af havene med en fjernblokade, der sikrede kontrol over handelsskibenes sejlads mellem Nordsøen og Atlanterhavet. Den norske historiker og specialist i militærstrategi, Rolf Hobson, har følgelig karakteriseret Tirpitz' strategi som offensiv på det taktiske niveau, men strategisk defensiv, da planen – såfremt briterne ikke bed på maddingen, men valgte at undgå kamp – ikke ville kunne få afgørende betydning for krigens udfald.⁸⁴

Den tyske marine var op til Første Verdenskrig præget af Tirpitz' tankegang, men i 1915 blev strategien udsat for kritik. En ung tysk

⁸³ Se f.eks. Gemzell, p. 138.

⁸⁴ Rolf Hobson: *Generalstabene og Damoklessverdet – Stormaktenes krigsplanlægning før Første verdenskrig*, Universitetet i Trondheim, Historisk institutt, 1993, p. 74.

kaptajn fra Højsøflådens første eskadre, Wolfgang Wegener, forfattede fra 1915 en række memoranda, der bl.a. anbefalede en alternativ tysk flådestrategi kaldet *Kleinkrieg*.⁸⁵ Udtrykket betegnede en mere spredt krigsførelse med mindre fartøjer, ubåde og torpedobåde samt miner. Her koncentreredes indsatsen mod fjendens handel og kontrollen over sejlruiter – man ville fratage fjenden fordelene af hans generelle søherredømme. Udgangspunktet for Wegener var, at kampen om søherredømme er et nulsumsspil – enten har man det, eller også har man det ikke; heraf følger, at der ikke er nogen strategisk defensiv i søkrigen. Har man ikke søherredømme, må man gå i offensiven.⁸⁶ Søslag skulle være et middel til at opnå et mål i stedet for målet i sig selv (*Entscheidungsschlacht*). Ifølge Wegener var det en afgørende brist i Tirpitz' strategi, at den ikke havde taget højde for, at *Royal Navy* ikke havde tænkt sig at opsøge den tyske Højsøflåde, men i stedet bare ville spærre den inde i Nord- og Østersøen.

Sømagt var ifølge Wegener et produkt af to faktorer: flåden og den geografiske position – var man kun i besiddelse af en af delene, ville produktet blive lig nul.⁸⁷ I kraft af deres lands beliggenhed havde briterne søherredømmet over handelsruterne, medens tyskerne selv befandt sig i en uhensigtsmæssig geografisk position. For det første havde Tyskland et baseproblem, da afstanden til de enkelte sø- og handelsveje var for stor til at man effektivt kunne nå dem fra Wilhelmshaven eller Kiel. Derfor var muligheden for effektiv udøvelse af søherredømme over de vigtige handelsruter umulig for den tyske flåde.⁸⁸ Tyskland manglede for det andet muligheden for at indtage en flankestilling, hvorfra man kunne true og angribe de engelske handelsruter og anvende sin slagflåde. Man havde ganske vist i Kiel en base ud mod Østersøen, men den danske minering af bælteerne og sundet forhindrede tyskerne i at komme igennem ud til Nordsøen. Wegener mente derfor, at man burde prioritere en forbedring af landets søstrategiske position. Dette kunne bl.a. opnås ved besiddelse af støttepunkter i Danmark. Tysk besiddelse af Danmark ville være en gylden mulighed for at kunne udøve en varig kontrol i Skagerrak og Nordsøen. Dermed kunne Tyskland få det hidtil uopnåelige søherredømme. Danske støttepunkter ville også via en opbygning af kul- og forsyningsdepoter betyde en forøget rækkevidde for de lettere tyske søstridskræfter, torpedobåde og ubåde; og

85 Wolfgang Wegener: *The Naval Strategy of the World War*, oversat og redigeret af Holger H. Herwig, Annapolis 1989.

86 Ibid., p. 148-49; Rolf Hobson & Tom Kristiansen, *Norsk Forsvarshistorie*, bd. 3, 1905-1940, *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, Bergen 2001, p. 286.

87 Hobson 1993, p. 72.

88 Wegener, p. 166.

Wegener så tydeligvis ikke neutralitet som en hindring, og skrev således om Danmark: »Det må fastslås, at en lille stat i store nationers overlevelseskamp simpelthen ikke kan tillades at neutralisere en stormagtflådes magt eller tvinge den til at udføre for den skadelige operationer, som eksempelvis en offensiv med utilstrækkelige midler udgående fra Tyske Bugt.«⁸⁹

Hvis prins Heinrich og Østersøflåden var den operative drivkraft bag planlægningen mod Danmark, kan man betegne Wolfgang Wegener som symptom og talsmand for en ny flådestrategi. Han stod dog ikke alene om disse idéer.⁹⁰ En flåde, som er hierarkisk opbygget, tillader ikke kættereri i form af radikalt anderledes meninger. Wegeners tanker har derfor formentlig allerede været mainstream i dele af flåden i 1917-18, og det eneste, han gjorde, var at fortælle det, folk gerne ville høre.

Flere af de yngre admiraler i Højsøflåden havde utvivlsomt læst Wegeners skrifter,⁹¹ og efter Tirpitz' afgang opstod kritik af hans *Entscheidungs-schlacht*-strategi, da dette nu ikke længere var lig med karriremæssigt selvmord. Hertil kom, at Jyllandsslaget den 31. maj 1916 havde vist, at Tirpitz-strategien ikke fungerede i praksis. Tyskerne havde ved den lejlighed held til at komme i kamp med *Royal Navy*, men selvom de vandt en taktisk sejr, forblev det britiske søherredømme ubrudt. Efter slaget kontrollerede briterne fortsat Nordsøen, medens den tyske højsøflåde stævnede hjem mod Wilhelmshaven. Dette underbygges af chefen for den tyske Højsøflåde og senere admiralsstabschef, admiral Scheer, som i sine erindringer skriver, at han efter Jyllandsslaget ikke længere mente, at Tyskland var i stand til at rette et afgørende stød mod England. Det skyldtes ifølge admiralen primært Tysklands ugunstige militærgeografiske stilling. Man var nu henvist til at forlade sig på en handelskrig med ubåde.⁹² Han gjorde sig dermed til prominent talsmand for Wegeners principper. Samtidig fik Højsøflåden og Scheer mod krigens slutning større indflydelse over for Admiralstaben og Marineministeriet, da en stadig større gruppe af unge søofficerer med voksende selvhævdelsestrang samledes om ham i modstand mod Tirpitz-strategien og den forsigtige admiralstabschef Holtzendorff.⁹³

89 Ibid, p. 184.

90 Se Gemzell, p. 222-25. Wegeners memo blev bl.a. læst af: Hans Seebohm, chef for operationsafdelingen i Højsøflåden 1914-16; Magnus von Levetzow, Seebohms efterfølger samt Wegeners chef, von Lans, som kontrasignede det første memo for at give det lidt mere pondus og dermed sørge for at det blev læst af nogle af de ældre admiraler.

91 Ibid.

92 Reinhard Scheer: *Deutschlands Hochseeflotte im Weltkrieg*, Berlin 1920, p. 245-246.

93 Hubatsch, hhv. p. 173 og 177.

At man i foråret 1918 tilstræbte en ændring i operationsplanerne mod Danmark i mere offensiv retning, kan således ses som et udtryk for, at man ønskede en alternativ flådestrategi i Wegenersk retning. Koordination svanskelighederne mindskedes således, i takt med at fortællerne for denne strategi opnåede større magt.

I de tidligere operationsplaner havde man forestillet sig to scenarier, hvor Tyskland kunne reagere enten offensivt eller defensivt, alt efter om det i tide opdagedes, at Storbritannien ville besætte Danmark eller forcere dansk farvand. Men i den nye operationsplan fra marts 1918 var ordlyden en anden:

Der Kriegsfall J kann eintreten:

1. im Falle feindlicher Absicht, sich in Dänemark oder Süd-Norwegen festzusetzen, um Dänemark und die dänischen Gewässer als Stützpunkt zu benutzen,
2. im Falle unserer Absicht, Dänemark und die dänischen Gewässer als Stützpunkt für die Nordseekriegführung zu benutzen (z. B. als Folge ungünstiger Gestaltung der Lage in der Deutschen Bucht).⁹⁴

Fall J/II (2.) kunne altså nu indtræde, hvis tyskerne *selv* (*unserer Absicht*) skulle få brug for Danmark til flådebaser – en revision med klart offensivt sigte. Det afgørende var, at den førhen tydelige udløsende faktor, et engelsk angreb eller fremstød, var blevet slettet. Fall J/II var således ikke længere blot reaktivt og ej heller knyttet til situationen i det danske område. Nu kunne man uden videre fra tysk side beslutte, at man havde brug for Danmark til krigsførelsen – der er nævnt et eksempel med en ugunstig udvikling for flåden i Tyske Bugt, men man kunne velsagtens også forestille sig andre årsager ... Selvom der var to scenarier, handlede det ifølge kontreadmiral Walther von Keyserlingk om at komme det første i forkøbet, og flåden betragtede således det reviderede Fall J/II som den eneste realistiske mulighed.⁹⁵ Det var nu, håbede flere officerer i flåden, kun et spørgsmål om tid før operationen kunne iværksættes. Det krævede dog stadig, at hæren ville spille med.

94 Admiralstabens ændringsforslag den 13. marts 1918, RA, PG77205, p. 176-80; færdig og implementeret operationsplan den 24. marts, RA, Håndskriftssamlingen 203., pk. 45, læg 516.

95 Rantzau: »Geheime Aufzeichnung«, 24. marts 1918, RA, AA pk. 88, p. E032019 ff.

Fornyset magtkamp mellem marinen og Auswärtiges Amt

Samtidig med, at de nye operationsplaner blev udarbejdet, mødtes kontreadmiral von Keyserlingk, som var udsendt af den tyske admiralstab, den 15. marts med Rantzau i København. Keyserlingks opgave var at få klarlagt gesandtens opgaver, særligt i forbindelse med håndteringen af flådeefterretninger. Det tyske forhold til Danmark var ifølge Admiralstaben meget tyndslidt i vinteren 1917-18, hvilket endnu en gang ekspliciterer den tyske marines manglende tillid til Danmark.

Et reelt problem for de tyske militære planlæggere bestod i, at de måtte tage højde danskernes sproglige karakterisering af et fjendtligt fremstød – den danske regering skelnede nemlig mellem betegnelserne »neutralitetskrænkelse« og »angreb«. Ifølge marinen kunne Danmark dermed i teorien vælge side i sidste øjeblik og falde Tyskland i ryggen. Kontreadmiralen fastslog derfor, at det var umuligt for Tyskland at have et usikkert og nølende Danmark bag sig.⁹⁶ Den tyske marine frygtede en situation, hvor Danmark (dvs. Scavenius) opfattede en handling som neutralitetskrænkelse, men som tyskerne derimod vurderede som værende et angreb. Hertil kom, at englænderne kunne lave et fremstød og vinde tid, mens tyskerne afventede svar fra den danske regering om fremstødet karakter og dermed mistede initiativet. Derfor bad Keyserlingk nu Rantzau tage kontakt til den danske regering for at få klarlagt, om den fortsat ville skelne mellem neutralitetskrænkelse og angreb. Rantzau mente, at en sådan henvendelse var unødvendig og dermed spild af tid. Man må dog indrømme, at begreberne ikke var veldefinerede, og kontreadmiralens udtalelser løfter sløret for, hvilke skrækscenarier man forestillede sig i den tyske marine.

Forholdet mellem flåden og Rantzau var blevet forværret. Af Keyserlingks referat fremgår det, at marinen ikke længere var tryk ved gesandtens efterretninger. Man mente, at Rantzau gjorde sig lidt for store anstrengelser for at komme i besiddelse af efterretninger. Lykkedes det ikke, forsøgte han »med list og snilde at omformulere sine indberetninger, så en svækkelse af hans udsagn undgik pinlige problemstillinger«.⁹⁷ Man havde i flåden fået en ubehagelig følelse over for den hemmelighed, med hvilken Rantzau omgærdede hele sit virke, og så sig derfor nødsaget til at udkommandere en flådeofficer til København som marineattaché – underforstået: for at passe Rantzau op.⁹⁸ Tanken om,

96 Keyserlingk: »Skizze ...«, 15. marts 1918, RA, AA pk. 88, p. E 032029 ff.

97 Keyserlingk: »Ergebnis der Besprechung mit dem Kaiserl. Gesandten in Kopenhagen«, 17. marts 1918, RA, PG77205, p. 175.

98 Ibid.

at det alene var op til *diplomaten* Rantzau – som tidligere havde fortiet/forsinket oplysninger – at vurdere og sortere efterretninger af militær betydning, ansporede den tyske marine til dette skridt. Det var simpelt hen for farligt at lade Rantzau sidde i København og snakke fortroligt med den danske regering og udelukkende på baggrund heraf vurdere, hvorvidt der var ved at opstå en farlig situation for Tyskland. For at understrege alvoren informerede Keyserlingk ham om, at man holdt skarpt øje med den danske regering og kontrollerede dens handlinger nøje. Han hentydede med andre ord til, at man havde en anden kilde ud over gesandtskabet, og at man ville sammenholde de efterretninger, man fik.⁹⁹ Man ville fra den tyske flådes side for alt i verden ikke gå glip af, hvis den danske regering eller den udisciplinerede gesandt skulle komme for skade at gøre en fejl. Hvis der opstod et påskud for at angribe, skulle det udnyttes.

Auswärtiges Amt så imidlertid situationen på en helt anden måde. Man mente, at den tyske flåde havde overbevist sig selv om, at danskerne ikke spillede rent – ja, at Scavenius skulle være ude på at spille et dobbeltspil.¹⁰⁰

I sit forarbejde til mødet havde Keyserlingk skrevet, at det i den kommende sommer »nemt kunne hænde«,¹⁰¹ at den engelske flåde ville forsøge et gennembrud mod Østersøen støttet af Danmark. Dette anså Rantzau på grundlag af kendskab til den danske regering – og oplysninger videregivet af denne fra det britiske gesandtskab – for at være aldeles usandsynligt. Hertil svarede Keyserlingk, at han personligt heller ikke mente, at det var tænkeligt, hvortil Rantzau ironiserede, at »nemt kunne hænde« måske var for meget sagt.¹⁰²

Da marinen nu åbenbart alligevel ikke forventede et engelsk gennembrudsforsøg mod Østersøen, selvom man var kommet til at skrive, at det var sandsynligt og havde inkluderet det som en væsentlig faktor i planlægningen siden sensommeren 1916, spurgte Rantzau derfor spørgefuldt, om ikke snarere tyskerne selv skulle forsøge at gøre Østersøen til *mare clausum* (lukket hav) ved at løbe Danmark over ende og således tage nøglen til Østersøen i besiddelse.¹⁰³ Men at en sådan plan skulle være under opsejling, afvistes på det bestemteste af admiralen.

99 Rantzau: »Geheime Aufzeichnung«, 24. marts 1918, RA, AA pk. 88, p. E032019 ff.

100 Ibid.

101 Keyserlingk: »Skizze ...«, 15. marts 1918, RA, AA pk. 88, p. E 032029 ff.

102 »...»sehr leicht« in seiner Skizze sei vielleicht etwas zu viel gesagt.« (Rantzau: »Geheime Aufzeichnung«, 24. marts 1918, RA, AA pk. 88, p. E032019 ff.)

103 Ibid.

Rantzau havde slået hovedet på sømmet. Han havde gennemskuet den tyske marine, som gennem hele forløbet havde betegnet et engelsk gennembrudsforsøg mod Østersøen som den afgørende præmis for iværksættelsen af Fall J. Trods gesandtens gentagne forsøg på at overbevise om, at dette var endog meget usandsynligt, havde marinen vedholdende fastholdt britisk aggression som sandsynlig. En revision af operationsplanens præmisser, så en iværksættelse af angrebet ikke længere var afhængig af et britisk fremstød, samtidig med at man nu så småt erkendte, at sandsynligheden herfor var aftagende (jf. Keyserlingk), tyder derfor på, at man i den tyske flåde havde benyttet forsvaret mod et engelsk fremstød som et påskud. Revisionen var måske endda en erkendelse af, at angrebet aldrig ville kunne iværksættes ud fra de givne forudsætninger. Det, som Rantzau nu »foreslog« admiral Keyserlingk, var tillige en virkeliggørelse af Wegeners tanker: at forbedre Tysklands situation, gøre Østersøen til et tysk *mare clausum* og således besætte Danmark. Ønsket om at angribe uprovokeret var stor i marinen, men man kunne efter episoden i Belgien ikke undvære et påskud for at angribe et lille neutralt land. Derfor gjorde den tyske flåde i vinteren og foråret 1918 alt, hvad den kunne, for at bringe Danmark i miskredit; kun derved kunne vanskelighederne med *Auswärtiges Amt* overkommes. Bagtanken var blevet opdaget af Rantzau, og han gjorde nu sit bedste for, at det ikke skulle lykkes.

Angrebet, som udeblev

Der var flere væsentlige årsager til, at Wolfgang Wegeners ideer om et angreb på Danmark ikke blev gennemført. For det første havde det tyske overfald på det neutrale Belgien i krigens start været en diplomatisk fiasko, hvilket havde skabt landet mægtige fjender. Senere skulle den uindskrænkede ubådskrig ligeledes forværre Tysklands internationale position. Man vægrede sig derfor ved at indlede et uprovokeret præventivt angreb mod det neutrale Danmark. Dette argument er imidlertid kun en del af forklaringen, og især i krigens sidste år, hvor Tyskland satsede alt, og USA var indtrådt i krigen, må den negative propaganda siges at være af sekundær betydning. Den anden årsag var manglen på ressourcer. Den tyske hær var presset til det yderste på Vestfronten, og man kunne således ikke undvære en eneste division til et præventivt angreb på Danmark. Et præventivt angreb var kun muligt, såfremt Tysklands generelle militære situation var favorabel – påskud eller ej.

Bevæger vi os fra system- til aktørniveau, finder vi endnu en medvir-

kende faktor til, at angrebet udeblev. Rantzau havde, som krigen skred frem, fået opbygget et tillidsforhold til Scavenius, som havde hjulpet ham, da han var blevet desavoueret af sin egen regering i august 1914, en tjeneste han næppe havde glemt.¹⁰⁴ Dansk tilpasning til tyske ønsker var den danske regerings udenrigspolitiske hovedredskab under krigen. Et kendt eksempel er mineudlægningen i august 1914. Rantzau kunne således gennem sit fortrolighedsforhold til Scavenius udnytte den danske tilpasningspolitik. Man må erindre sig, at *Auswärtiges Amt* måske nok virkede mere danskvenlig end den tyske flåde, men Rantzau delte naturligvis sin regerings mål, herunder at opnå tysk indflydelse på Danmark. Han var en pragmatisk og snu forhandler, og der er en række begivenheder og forhold, der taler for, at han på flere områder pressede og truede de danske magthavere for at nå sine mål. Her følger nogle eksempler.

I anledning af regeringskrisen i forbindelse med salget af de dansk-vestindiske øer i sommeren 1916 havde gesandten mødtes med Christian X den 29. august. Her lod Kongen ham vide, at det grundet krisen ikke var muligt at bevare den radikale regering. Rantzau erklærede, at man ikke sådan kunne adskille inden- og udenrigspolitik; den tyske tillid til Danmark afhang i meget høj grad af den radikale udenrigsministers person. Der ville med gesandten's ord næppe være nogen i udlandet, som ville kunne forstå, at en udenrigsminister i et sådant øjeblik skulle afskediges af indenrigspolitiske årsager.¹⁰⁵ Gesandten lagde således åbenlyst pres på den danske konge for at beholde udenrigsministeren, og han sluttede sit telegram med ordene: »Ich habe den bestimmten Eindruck gewonnen, dass die Unterredung nicht ohne Einfluß auf die Entschließungen des Königs sein wird. Rantzau.«¹⁰⁶

Deri havde han ret. Christian X foretog en kovending og foreslog sågar nogle dage senere Scavenius som ny konseilspræsident, hvilket Scavenius dog afslog. Rantzau kunne herefter med god ret hævde over for sine overordnede i Berlin, at han udøvede en betydelig indflydelse på de danske magthavere. At Tyskland på denne måde kunne diktere et neutralt lands regeringssammensætning i krigstid, var et resultat af dristigt diplomati. Men gesandten havde ved at handle på eget initiativ spillet højt spil; havde Kongen indtaget en anden holdning, kunne Rantzau's optrin være blevet indberettet til Berlin, hvilket formentlig ville have bragt hans position i fare.¹⁰⁷

104 Sjøqvist, 111-116.

105 Rantzau's rapport fra møde med Christian X., 29. august 1916, RA, AA pk. 87, p. E031731 ff.

106 Ibid.

107 Rantzau havde under minekrisen i 1914 groft misbrugt sin stilling uden at have

I forbindelse med et muligt forestående engelsk fremstød mod Norge i sommeren 1917 lovede Scavenius i en fortrolig samtale Rantzau, at Danmark ville forsvare sig mod den engelske flåde. Ja, man ville gå endnu længere og hemmeligt drøfte fælles dansk-tyske forholdsregler mod England. Scavenius havde antydnet over for gesandten, at man på en eller anden måde ville kunne finde en udvej til at sikre sig mod et engelsk gennembrudsforsøg, f.eks. ved at stille begrænset dansk territorium, herunder Kattegat-øerne, til rådighed som støttepunkter for den tyske flåde.¹⁰⁸ Tilbuddet kom formentlig i håbet om at undgå en tysk besættelse af Jylland – Scavenius vidste ikke, at den tyske flåde under alle omstændigheder ville besætte hele Jylland i tilfælde af krig mod Norge.¹⁰⁹

Efter den radikale regerings valgsejr i foråret 1918 foretog P. Munch en række udskiftninger i det danske militær.¹¹⁰ Bl.a. blev kaptajn Erik With, som var chef for den militære efterretningstjeneste og af tyskerne under kraftig mistanke for at være engelsk agent, forflyttet efter direkte opfordring fra Rantzau. Tyskerne mente, at With med sine åbenlyse sympatier for vestmagterne havde misbrugt sin stilling ved at stille informationer til rådighed for Ententen.¹¹¹ Det var alvorlige anklager at rette mod en officer i et neutralt land. Men det stoppede ikke her. Rantzau bad endvidere om en udrensning den danske generalstab: »... und bat den Minister direkt, im dänischen Generalstab 'eine Reinigung vorzunehmen'«. ¹¹² Endnu et »beskedent ønske«, som regeringen imødekom, da den, naturligtvis i samråd med tyskerne,¹¹³ udnævnte den tyskvenlige militærattaché i Berlin, oberst Castonier, til ny generalstabschef.

At Danmarks neutralitet ikke blev håndhævet ligeligt over for Tyskland og England, får man også et eksempel på i forbindelse med oprettelsen af et centralt tysk paskontor, *Zentral Paßprüfungsstelle*, i København. Der var i virkeligheden tale om et kontor for kontraspionage i

baglandet i orden, så han havde formentlig ikke så lang snor. Mødet mellem Rantzau og Kongen er behandlet i Sjøqvist, p. 213-15, men er ikke beskrevet i Knud J. V. Jespersen: Rytterkongen: et portræt af Christian 10., Kbh. 2007.

108 Rantzau: »Geheime Aufzeichnung«, 15. juli 1917, RA, Rantzaus privatarkiv, Danica 1000, spolenr. 3439/181, p. H232922 ff.

109 Se f.eks. Karl Erik Haug: »Falls Norwegen auf die Seite unserer Feinde tritt«. *Det tysk-norske forhold fra sommeren 1916 til utgangen av 1917*, Universitetet i Trondheim 1994; Oberbefehlshaber der Ostseestreitkräfte: »Norwegen ist auf die Seite unserer Gegner getreten«, 4. juni 1917, Bundesarchiv Militärabteilung Freiburg, (BA-MA), RM 5/6644; Heinrich til Admiralstaben, 30. april 1917, RA, PG 77206, p. 93 ff.;

110 Se Lidegaard, p. 119ff.

111 Rantzau til Hertling, 25. april 1918, RA, AA pk. 91, læg 8, p. E055096 ff.

112 Ibid. Bemærk, at Rantzau flere gange benytter sig af ordet *bitten*.

113 Se dokument 19957 signeret Bussche, udateret, RA, AA pk. 91, læg 8.

Holbergsgade 30, 4. sal, der tidligere havde huset det tyske general-konsulat.¹¹⁴ Sammenholder man denne velvillige indstilling til tysk kontraspionage i Danmark med »forflytningen« af Erik With som følge af mistanken om, at han var Entente-spion, må man konkludere, at den radikale regering var overordentlig villig til at støtte Tysklands efterretningsarbejde i kampen mod Ententen.

Selvom den danske regering også efterkom ønsker og krav fra Ententen, kan man godt på baggrund af de nævnte eksempler slutte, at den danske regering føjede tyskerne på så mange vigtige områder, at tyskerne reelt kunne diktere den danske politik. Udenrigsministeren gjorde, hvad han kunne for at takkes tyskerne og troede derved at mindske risikoen for et angreb; noget departementschefen i det danske udenrigsministerium, kammerherre Herluf Zahle, betegnede som »en meget patriotisk gerning ...«¹¹⁵

Scavenius var resten af sine dage tavs om, hvad der var foregået under de hemmelige forhandlinger med Rantzau under krigen. Både Sjøqvist og Lidegaard har dadlet udenrigsministeren for, at han og Zahle-regeringen holdt alle oplysninger om det eventuelle angreb på Danmark under Første Verdenskrig hemmelige i mellemkrigstiden. Disse erfaringer kunne ifølge historikerne have været værdifulde i den næste krig.¹¹⁶ Men Scavenius' fortrolige samtaler med Rantzau var i samtiden nærmest at sidestille med landsforræderi; og eftersom de Radikale i årene efter krigen forsøgte at ødelægge I.C. Christensens politiske liv ved at offentliggøre hans »tyskerkurs« og rolle i »Lütkenforhandlingerne«,¹¹⁷ ville de skyde sig selv i foden, såfremt Scavenius' egen tyskerkurs kom offentligheden for øre. I en samtale med Herluf Zahle efter krigen i 1924 havde Rantzau truet ham med at offentliggøre sagen om udvekslingen af efterretninger under krigen. Zahle skrev efterfølgende i et privatbrev, at en sådan offentliggørelse ville udgøre en »særlig indrepolitisk – Lækkerbiskens for visse Kredse hjemme«. Han understregede dog, at »Akter findes hos os ikke om disse Sager«.¹¹⁸ De var altså blevet »tryllet væk«, hvis de da nogensinde blev nedfældet. Man finder følgelig heller ingen optegnelser fra udenrigsministeren eller den øvrige regering om sagen, og at Rantzau udstrede

114 Rantzau til Bethmann Hollweg, 9. oktober 1915, RA, AA pk. 105, læg 14, p. E291229 ff. Denne sag kom i modsætning til de øvrige i pressens søgelys og blev formelt undersøgt ved Militærkommissionen i 1921.

115 Sjøqvist, p. 244 (UM 7.G.31).

116 Ibid., p. 253-44; Lidegaard, p. 97-98.

117 Lidegaard, p. 17; p. 136ff.

118 Personligt brev fra Zahle til Moltke, 24. oktober 1924, RA, UM 7.G.31.

henvisningerne til Scavenius i sine indberetninger, understreger den hemmelighed, med hvilken man opererede. Zahle-brevet er så vidt vides den eneste kilde på dansk side om denne sag, som imidlertid er velbeskrevet i de tyske akter.

Danmark som tysk krigsmål – de tre hovedaktørers holdning til det danske spørgsmål

Den tyske civiladministration med *Auswärtiges Amt* i spidsen var ikke interesseret i et militært angreb på Danmark, da man havde brændt fingrene på invasionen af det neutrale Belgien i krigens start. Således kom ministeriet til at stå som en modvægt til den militære planlægning og en fortaler for Danmarks fortsatte neutralitet. Den tyske kansler, Theobald von Bethmann-Hollweg, havde allerede i begyndelsen af krigen nævnt Danmark i forbindelse med de tyske krigsmål. Tyskland håbede at kunne grundlægge et centraleuropæisk (*mitteleuropäisch*) handelsforbund gennem en fælles toldunion, bl.a. omfattende de skandinaviske lande.¹¹⁹ Man så Danmark som en del af den tyske interessesfære, og landet burde derfor samarbejde med sin sydlige storebror såvel politisk som økonomisk. Man arbejdede ud fra en forestilling om et *Mitteleuropa* med Tyskland som en naturlig leder og et tæt tysk-skandinavisk samarbejde.¹²⁰ Men modsat flåden ønskede civiladministrationen og *Auswärtiges Amt* ikke en tysk besiddelse af dansk territorium byggende på militære midler. Rantzau benyttede sig derfor, som vi har set, af allehånde hel- og halvofficielle metoder, herunder pressemanipulation, efterretningsformidling og sågar direkte partistøtte til det Radikale Venstre.¹²¹

Således betjente *Auswärtiges Amt* sig af en art *pénétration pacifique* over for Danmark, hvorigennem man tilsyneladende med held forsøgte at gøre Danmark fri for britisk indflydelse og trække landet ind i et tysk hegemonialsystem.¹²² Den tyske gesandt forsøgte gennem hele forløbet at tydeliggøre, at han havde »klaret danskerne«. Derfor kæmpede han hele tiden imod den tyske militærplanlægning. Han ville ikke give flåden det påskud den manglede for at angribe Danmark, så længe der ikke var nogen grund til det. Hvis man fik brug for yderligere danske

119 Septemberprogramm des Reichskanzlers Theobald von Bethmann Hollweg 9. September 1914, lokaliseret d. 23. januar 2010 på <http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/hollweg/>.

120 Christiane Scheidemann: *Ulrich Graf Brockdorff-Rantzau (1869-1928) – Eine politische Biographie*, Frankfurt a.M. 1996, p. 205; p. 253.

121 *Ibid.*, p. 215.

122 *Ibid.*, p. 205.

indrømmelser, skulle han nok sørge for, at man fik dem. Og dette var måske i lige så høj grad som de manglende tyske tropper og angsten for at krænke neutraliteten medvirkende til, at »Fall J« ikke blev sat i gang – det var ikke nødvendigt.

Den tyske hær var i efteråret 1916 dybt optaget af krigen på de to hovedfronter og brugte alle ressourcer, såvel militære som administrative, på dette. Indtil den krise, der var opstået med Rumæniens indtræden i krigen på allieret side, var overstået, havde man ingen styrker til at åbne en ny front mod Danmark. Man foretrak således andre løsninger og byggede en forsvarsstilling i Nordslesvig. Hæren havde altså ikke ændret sin holdning nævneværdigt siden den indledende planlægning omkring århundredeskiftet. Den stod i Danmark-spørgsmålet midt mellem det tilbageholdende udenrigsministerium og den aggressive flåde. Man var gået fra principiel modstand mod et angreb på Danmark omkring århundredeskiftet til en mere pragmatisk reaktiv holdning omkring 1916, hvor det handlede om at undgå et nyt Rumænien, for endelig i 1917-18 at give efter for flådens krav om at stille flere tropper til rådighed. Det pragmatiske synspunkt dominerede dog gennem hele krigen. Ludendorff brugte på kynisk vis det danske spørgsmål i de interne magtkampe mellem hæren og flåden. Hæren udnyttede planlægningen mod Danmark til at holde visse dele af flåden i ro, men man var i hovedtræk tilfreds, så længe Danmark holdt sig neutral.

Den tyske flådes primære front var Nordsøen, hvor det efter Jyllandslaget i maj 1916 var blevet klart for stadig flere, at den tyske hovedflåde, »Højsøflåden«, var spærret inde. Man var derfor tvunget til at satse på at bidrage til sejren med den ubegrænsede anvendelse af ubådene. Men hvis hovedflåden senere skulle sikres en rolle, måtte man udnytte den fordel, som Kielerkanalen kunne give, nemlig muligheden for at kunne skifte hurtigt mellem anvendelsen af Tyske Bugt og Kattegat-Skagerrak som vejen til og fra Nordsøen. Dermed var den tyske flådes behov for frit at kunne anvende de danske stræder på sigt helt uafhængig af, hvordan briterne valgte at optræde. Men hvis en desperat britisk optræden eller dansk letsind fremprovokerede en tidlig løsning på problemet, var dette blot godt.

For den tyske marine blev Danmark, i takt med at Wegeners memoranda cirkulerede, og Tirpitz mistede indflydelse, efterhånden til et regulært krigsmål, som også inkluderede Flandern, Holland samt oversøiske kolonier. Dette var i diametral modsætning til hærens ønsker om store landerobringer i Østeuropa og derefter en separatfred

med Rusland hurtigst muligt.¹²³ Disse væsensforskellige krigsmål udgør således en forklaring på uenighederne om ressourceprioritering de to værn imellem. Omkring årsskiftet 1917-18 forberedte tyskerne den sidste offensiv (»Operation Michael«), som skulle afslutte krigen inden amerikanerne kunne nå frem. Der var håb om derved at åbne fredsforhandlinger med vestmagterne – på tyske præmisser vel at mærke. Flåden var af den opfattelse, at man, såfremt det ikke lykkedes at tage Danmark i krig, skulle gå efter det i en sådan diktat-fredsftale (*Siegfrieden*). Adolf von Trotha, som var stabschef ved Højsøflåden, skrev således til Ludendorff: »Ein Friede ist kein deutscher Friede, der uns nicht unsere Seegeltung sichert, dann aber ... liegen Belgien, Holland, Dänemark und die Nordstaaten unter unserem Einfluss, wie das unsere Weltlage fordert«.¹²⁴

Også den Stockholm-baserede tyske marineattaché for de nordiske lande, kaptajn Reinhold von Fischer-Lossainen, delte dette synspunkt. Efter sammenbruddet i Rusland stod Tyskland stærkt, og Østersøen ville forblive på tyske hænder. I et memorandum fra julen 1917-18 konstaterede han, at Østersøen i realiteten var blevet et tysk *mare clausum*, en kendsgerning, som efter en fredsftale ville komme til udtryk gennem forøget tysk indflydelse på Østersøstaterne.¹²⁵ Man manglede nu blot at konsolidere denne position. Ifølge Fischer-Lossainen skulle den chance udnyttes. De skandinaviske lande skulle gradvis trækkes ind i den tyske magtsfære for at undgå, at Rusland på ny fik indflydelse i Østersøområdet. Han afsluttede sin beretning med at konstatere: »Dänemark bildet dabei die erste, fast schon erreichte Etappe«.¹²⁶

I et privat memorandum forfattet af Trotha i 1917 vedrørende spørgsmålet om, hvilken sømilitær position Tyskland behøvede for sin nationale udvikling, finder man det måske klareste bevis for, at flåden opfattede Danmark som et oplagt nødvendigt krigsmål. Han skriver, at Danmark ikke ville kunne gøre andet end indtræde i den tyske interessefære, såfremt Tyskland udnyttede sin militære styrke og havde de fornødne kræfter til disposition. Hvis dette ikke kunne sikres umiddelbart, var det en af de vigtigste diplomatiske fredsopgaver for Tysklands fremtid.¹²⁷ Admiral von Trotha døde 72 år gammel i Berlin i oktober

123 Se Holger H. Herwig: »Admirals versus Generals: The War Aims of the Imperial German Navy 1914-1918«, i *Central European History*, Vol. V, September 1972, p. 225ff.

124 Citeret i Gemzell, p. 243.

125 Fischer-Lossainen til Staatssekretär des Reichsmarineamts, Berlin, 20. December 1917, RA, AA pk. 88, p. 032000 ff.

126 Ibid.

127 Trothas *Denkschrift* »Welche Stellung an der See braucht Deutschland für seine nationale Entwicklung?« citeret i Gemzell, p. 226.

1940. Han nåede således at opleve den forbedring af Tysklands sømagt, som han havde advokeret. Her fik tyskerne tilmed »anden etape« med, nemlig Norge.

Sammenfatning

Den tyske angrebsplanlægning mod Danmark begyndte i 1916. Det skyldtes to forhold: For det første frygtede tyskerne såvel Storbritanniens som de neutrale landes reaktioner i forbindelse med overgangen til uindskrænket ubådskrig. Et mere skjult motiv var flådens geostrategiske interesse i en besættelse af Danmark, så man kunne oprette baser her og dermed opnå en flankestilling over for Storbritannien.

Angrebsplanlægningen kan deles op i to faser. I den første fase var der tale om en defensiv, reaktiv plan for et forebyggende angreb, såfremt Danmark tilsluttede sig Ententen, enten i forbindelse med et engelsk fremstød mod landet eller på egen hånd. Det handlede først og fremmest om at konsolidere sin position, hvis forholdene omkring Danmark ændredes. I den anden fase, fra sommeren 1917 til foråret 1918, blev planlægningen imidlertid gradvis udvidet i forbindelse med, at hæren indvilligede i at stille tropper til rådighed for et begrænset angreb på Jylland og Fyn, og ikke mindst i takt med, at den generelle flådestrategi ændredes.

Der var to afgørende årsager til, at angrebet aldrig blev til noget: På aktørniveauet finder vi de omfattende koordinationsproblemer mellem beslutningstagere i det tyske bureaukrati, først og fremmest *Auswärtiges Amts* helt principielle modstand mod et militært angreb. Ministeriet ønskede for det første ikke en gentagelse af Belgien-fadæsen. Dette var *Auswärtiges Amts* vigtigste argument i begyndelsen af forløbet. Det mistede dog sin gennemslagskraft mod slutningen af krigen, da risikoen ved at krænke neutrale stater efter USA's indtræden i 1917 mistede sin betydning. Ministeriet gik derudover ind for *pénétration pacifique*, hvor man ad diplomatiets vej fastholdt Danmark under tysk indflydelse, godt hjulpet af den radikale, tyskvenlige regerings tilpasningspolitik. Også i hæren var der gennem det meste af krigen en pragmatisk modstand mod den aktivistiske tanke om at angribe, før det var nødvendigt. Stærke kræfter i den tyske flåde afventede på sin side et påskud til at kunne iværksætte et angreb, f.eks. i form af et brud mellem den danske regering og Tyskland, men *Auswärtiges Amts* diplomatiske anstrengelser var medvirkende til, at det aldrig kom dertil. Det fortrolige Rantzau-Scavenius samarbejde var her afgørende for de vidtgående indrømmelser,

det lykkedes tyskerne at opnå. De enkelte aktører spillede således en væsentlig rolle i forløbet. Mod krigens slutning aftog ministeriets rolle dog i takt med, at generalerne Hindenburg og Ludendorff overtog magten over civiladministrationen.

En anden årsag var, at den tyske hærledelse, for hvem Danmarksspørgsmålet langtfra havde højeste prioritet, ikke ville stille sine troppe til rådighed for et angreb før sommeren 1917. Dermed kommer flådens lave egenkapacitet i fokus. Det var nemlig ikke muligt for flåden alene på afgørende vis at presse Danmark. Medvirkende hertil var den københavnske befæstnings afskrækkende virkning. Medens man nok kunne terrorbombe i stil med 1807-angrebet, var et reelt søslag som i 1801 umuligt på grund af søbefæstning og miner i Øresund. Flåden var således helt afhængig af hærens medvirken, hvis den skulle opfylde sit mål om en besættelse af Danmark.

Årsagen til Tysklands manglende ressourcer til et angreb på Danmark findes på systemniveauet, hvor magtbalancen holdt stormagterne i skak på hovedfronterne. Hverken Tyskland eller Storbritannien turde udfordre i Skandinavien, hvilket skyldtes den generelle militære udvikling i krigen. Det frygtede britiske fremstød gennem stræderne kom ikke; fiaskoen ved Dardanellerne havde vist, hvor krævende og farlig en sådan operation kunne være. Dermed blev det aldrig nødvendigt at iværksætte den reaktive plan. Denne argumentation udgør hjørnesteinen i Viggo Sjøqvists konklusion om angrebsplanerne, men han undervurderer dermed Danmarks for tyskerne helt centrale strategiske betydning. At den nødvendige viljestyrke grundet koordinationsproblemer hos de afgørende beslutningstagere ikke var til stede før i slutningen af krigen, hvor man til gengæld manglede ressourcerne, medvirkede til, at Danmark forblev selvstændigt og neutralt krigen ud.

Den tyske angrebsplanlægning mod Danmark under Første Verdenskrig var del af et samlet forløb, som strakte sig helt til 1940. Den strategiske tankegang og ideen om et præventivt angreb på Danmark »overvintrede« således i den tyske marines skuffer, og godt tyve år senere blev operationsplanerne igen taget frem og denne gang realiseret til fulde i mere ambitiøs form, tilpasset de nye luftmilitære muligheder og behov.

SUMMARY

*Pathways to Strategic Control over Denmark:
German Plans for a Pre-emptive Attack, 1916-18*

German plans to attack neutral Denmark during the First World War were never actually carried out. Perhaps for the same reason no one, until today, have bothered to analyse them in their own right. Two earlier studies focus, respectively, on diplomatic relations between the two countries and on patterns of power struggle within the German armed forces. The present study, based on systematic use of relevant archival sources, specifies the strategic and tactical considerations by German officers, while at the same time placing the successive shifts in the operational scenario within a general politico-military context.

From 1916 onward, German plans to attack and occupy Danish territory were a realistic prospect. The transformation from vague notion to explicit, well-considered scenario proceeded in two phases. In the beginning, the justification was essentially reactive and defensive. The purpose was to counter a Danish attack or an intrusion of the Royal Navy into Danish waters. The first possibility might seem remote, but Romania's entry into the war on the side of the Entente in the summer of 1916 had shown the latent opportunism of even a weak, neutral state. The fear was that maritime trade-dependent Denmark, following the German resumption of unrestricted submarine warfare in 1916-17, would launch an attack on Germany's northern flank with British support.

In May 1917, the army agreed to make troops available for a possible Northern front. This was a move towards a second and more offensive phase of German planning. The escalation became effective with a revised plan of operations in spring 1918. An attack was no longer premised on the Danish/British menace, but would serve broader purposes. The more radical admirals in the German Navy had long pushed for this shift. In order to improve Germany's geo-strategic position and challenge Britain's maritime supremacy they intended to carry out flanking operations from naval bases in the North Sea region.

Eventually, German army strategists would yield and commit resources to the scheme of the admirals. However, this was a pragmatic reaction; they remained unconvinced that a pre-emptive attack on Denmark was worth the effort. Therefore, the overarching idea of the German plan of operations was to force the Danish government to surrender, employing low-risk naval operations only. These included minelaying, destruction of communication cables, naval bombardment and air attacks. However, the idea of a naval bombardment of Copenhagen was abandoned due to the strong fortifications.

Besides cautiousness at the operational level, there were two important reasons why the attack on Denmark was never realized. Great differences of opinion persisted between the German military and civil bureaucracies. The German Foreign Ministry found that use of military force was unnecessary. It strongly opposed the idea of an unprovoked pre-emptive strike against a neutral country. This was largely because of the propaganda failure following the German invasion of neutral Belgium in 1914. It seems that the German ambassador to Copenhagen, Brockdorff-Rantzau, eventually convinced German military authorities of Denmark's loyalty – and of the fact that he, Brockdorff-Rantzau, had the situation under control. His secret deliberations with Danish Foreign Minister Scavenius on matters of military intelligence were of great

importance. The combined appeasement strategies of the top diplomats on both sides thus never offered the German Navy a pretext for invasion based on Danish disloyalty. Nevertheless, the Foreign Ministry's power vis-à-vis the military was on the wane towards the end of the war.

At the structural level, one probable reason why the contingency plans were never triggered was that neither of the great powers had the necessary resources to open a new front. The balance of power prevented the attack.

The lack of unity among German decision-makers was important in the first phase. Later, troops were in fact assigned for the operations, but petty quarrels over command structure persisted. The civil administration counteracted the plans of attack, but was finally outmanoeuvred. The operational plans now took an activist, offensive turn. However, in March-April 1918 the great offensive on the western front petered out. The defensive warfare of the following months left no additional personnel available for an attack on Denmark, be it pre-emptive or strategically offensive. The window of opportunity was no longer open.

Still, the plans to attack Denmark hibernated in the German navy and were implemented in April 1940 – this time without a hitch.